

Онол-арга зүйн
улирал тутмын сэтгүүл

2020
№ 01 (32)

ШҮҮХИЙН
ШИЙДВЭР
ГҮЙЦЭТГЭЛ СУДАЛ

Онол-арга зүйн
улирал тутмын сэтгүүл

ХУУЛЬ САХИУЛАХЫН ИХ СУРГУУЛЬ
ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭЛИЙН СУРГУУЛЬ

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭЛ СУДЛАЛ

УЛИРАЛ ТУТМЫН ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН СЭТГҮҮЛ

Улаанбаатар хот
2020 он

СЭТГҮҮЛИЙН ЗӨВЛӨЛ

ЭРХЛЭГЧ

Б.Батболд

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн
сургуулийн захирал, хурандаа

ЗӨВЛӨЛИЙН ГИШҮҮД

А.Намсаманд

ШШГЕГ-ын дэд дарга, хурандаа

А.Лхагва

Монгол Улсын гавьяат хуульч, хууль зүйн
доктор, профессор

Д.Даваа-Очир

Хууль зүйн доктор, профессор

Р.Оюунбадам

Шихихутаг хууль зүйн сургуулийн ахлах
багш, хууль зүйн доктор

Э.Батбаяр

Хууль зүйн доктор

Д.Дамдинцэрэн

Хууль зүйн доктор

НАРИЙН БИЧГИЙН ДАРГА

Б.Мөнхбаатар

ШШГС-ийн Нийгмийн ажлын тэнхимийн
багш, ахмад

Эх бэлтгэсэн: Б.Мөнхбаатар

Хэвлэлийн хуудас: _____ х/х

Хэвлэлийн тоо: _____ ш

ISBN: 978-99978-770-2-4

“ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭЛ СУДЛАЛ” СЭТГҮҮЛ

Хаяг: Улаанбаатар хот, Баянзүрх дүүрэг,
Цагдаагийн Академийн өргөн чөлөө,
Хилчний гудамж, Хууль Сахиулахын Их
сургууль

Утас: +976-70155009

Факс: +976-70155049

И-мейл: munkhbaatar.b@leu.gov.mn

Веб: <http://www.leu.gov.mn>

ДУГААРЫН ТОВЧООН

ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ НИЙТЛЭЛ, ӨГҮҮЛЭЛ

I. ЯЛ ЭДЛҮҮЛЭХ АЖИЛЛАГААНЫ БОДЛОГО, ПРАКТИК

Б.Батболд

Гэмт хэргийн улмаас иргэний амь нас, эрүүл мэндэд учирсан хохиролыг төрөөс нөхөн төлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох хэрэгцээ, шаардлага 6-13

Г.Хосбаяр

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын өнөөгийн чиг хандлага 14-22

Хүрэлбат

Баривчлах шийтгэлийг гүйцэтгэх ажиллагааны хэрэгжилтэд хийсэн шинжилгээ /2015-2020 / 23-41

Б.Мөнхбаатар

Хямралт үе, онцгой нөхцөл байдлын үе дахь сэтгэл зүйн үйлчилгээ 42-49

II. ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ АЖИЛЛАГААНЫ БОДЛОГО, ПРАКТИК

Б.Болор-Эрдэнэ

Татварын өрийг шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны журмаар барагдуулах 50-58

III. БУСАД

Д.Нямтулга

Ардчилсан үндсэн хууль ба түүнд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн агуулга, ач холбогдол 59-64

ЭРХЛЭГЧИЙН ЗУРВАС

Уншигч, мэргэжил, зорилго нэгт Та бүхний амар амгаланг эрэн мэндчилье.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн сургуулиас уламжлал болгон эрхлэн гаргадаг “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлал” сэтгүүлийн 2020 оны 1 дүгээр дугаарыг Та бүхэнд хүргэж байгаадаа таатай байна.

Сэтгүүлийн энэ удаагийн дугаарт хорих ял эдлүүлэх ажиллагаан дахь нийгэмшүүлэх ажилд тулгамдаж буй асуудлууд болон “Тэмт хэргийн улмаас иргэний амь нас, эрүүл мэндэд учирсан хохиролыг төрөөс нөхөн төлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох хэрэгцээ, шаардлага”, “Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын өнөөгийн чиг хандлага”, “Хямралт үе, онцгой нөхцөл байдлын үе дахь сэтгэл зүйн үйлчилгээ”, “Баривчлах шийтгэлийг гүйцэтгэх ажиллагааны хэрэгжилтэд хийсэн шинжилгээ /2015-2020 /” зэрэг сэдвээр бичсэн судлаачдын нийтлэл хэвлэгдлээ.

Цаашид шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад хэрэгжиж буй хууль эрх зүйн актуудын талаар илтгэл, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах, хамтран ажиллах талаар санал бодлоо илэрхийлэхийг Та бүхнээс хүсье.

Хүндэтгэсэн:

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭЛИЙН СУРГУУЛИЙН
ЗАХИРАЛ, ХУРАНДАА Б.БАТБОЛД

**ГЭМТ ХЭРГИЙН УЛМААС ИРГЭНИЙ АМЬ НАС,
ЭРҮҮЛ МЭНДЭД УЧИРСАН ХОХИРОЛЫГ ТӨРӨӨС
НӨХӨН ТӨЛҮҮЛЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ЭРХ ЗҮЙН
ЗОХИЦУУЛАЛТЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ
ХЭРЭГЦЭЭ, ШААРДЛАГА**

Б.БАТБОЛД

Дотоод хэргийн их сургуулийн
Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн сургуулийн
захирал, хурандаа

Эрх зүйт төр нь ардчилсан ёс, шударга ёс, хүний эрх чөлөө, тэгш байдал, эв нэгдлийн хангах, хууль дээдлэх зэрэг үндсэн зарчмуудыг баримталдаг. Монгол Улсын Үндсэн хуульд төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна гэж заасан байдаг.

Ийнхүү төр нь иргэнийхээ өмнө үүрэг хүлээх шаардлага зүй ёсоор тавигдсан өнөө үед энэхүү үүрэг, хариуцлага өндөрсөж, төрийн зүгээс иргэдийнхээ зөрчигдсөн эрхийг хамгаалах механизмын нэг хэлбэр болох гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг шийдвэрлэх, арилгах буюу нөхөн төлүүлэх асуудал эрх зүйн болоод нийгмийн өнөөгийн тулгамдсан асуудал болоод байна.

Сүүлийн жилүүдэд гэмт хэргийн улмаас иргэний амь нас, эрүүл мэндэд учирсан хохирол ихсэж байгаа бөгөөд тэдний зөрчигдсөн эрхийг төр сэргээлгэх талаар доривтой алхам хийхгүй байгааг буруу шааж, УИХ-ын Өргөдлийн Байнгын хороо, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Хүний эрхийн үндэсний комисс, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад хандах иргэдийн өргөдөл, гомдол тасрахгүй байгааг судалгаанаас харж болох юм.

УИХ-аас 2015 оны 12 дугаар сарын 03-ны өдөр Эрүүгийн хуулийг шинэчлэн баталсан билээ.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хоёрдугаар бүлэгт хүний эрхийн талаар тунхаглахдаа:

Арван зургадугаар зүйлийн 14-д “Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл уул эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах, бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх...” мөн Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 1-д “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна.” гэж тус тус заасан байдаг.

Эрүүгийн хуулийн 2 дугаар зүйлийн 2.1-д “Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан гэм буруутай үйлдэл, эс үйлдэхүйн улмаас хохирол, хор уршиг учирсныг гэмт хэрэгт тооцно.” мөн хуулийн 2 дугаар зүйлийн 2.5-т: Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан гэмт хэргийн улмаас хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгө, бусад эрх, эрх чөлөө, нийтийн болон үндэсний ашиг сонирхол, аюулгүй байдалд шууд учирсан үр дагаврыг гэмт хэргийн хохиролд тооцно.

Гэмт хэргийн улмаас бусдад учирсан хохирол нь янз бүр байдаг ч тэр дундаа хүний амь нас, эрүүл мэндэд учирсан хохирол түүнээс үүссэн сэтгэл санааны хохирлыг юугаар ч сольж үнэлэх боломжгүй маш хүнд асуудлын нэг юм.

Хүний амь нас хохирно гэдэг бол хүн төрлөхтний хамгийн хүнд төрлийн хохирол, уй гашуу бөгөөд хүний эрүүл мэндэд учирсан хохирол ч үүнтэй агаар нэг хэлбэр юм гэж тодорхойлоход болно.

Үндсэн хуулиар олгогдсон “амьд явах эрх нь зөрчигдөх” нь уг хүний ирээдүй, хүсэл, мөрөөдөл, амьдралын зорилго, итгэл найдвар тасрахын зэрэгцээ түүний гэр бүл, ойр дотныхонд нь нөхөж барагшгүй их хохирол учирдаг онцлогтойг дурдах нь зүйтэй.

Гэмт хэргийн улмаас хүний амь нас хохирсон тохиолдолд практикт хариуцагчаас оршуулгын зардлыг гаргуулах, тэжээгчээ алдсаны тэтгэмжийг төлүүлэхээр шийдвэрлэдэг хэдий ч хүний амь нас хохироосон этгээд нь хорих ангид ял эдэлж, улмаар хохирол нөхөн төлөх боломжгүй нөхцөл байдал үүсдэг нь үнэн. Түүнчлэн хорих ангид ял эдэлж байгаа этгээд нь -“Би ялаа эдэлж байна эсхүл би ялаа эдлээд дууссан, одоо юугаа төлдөг юм, хоосон хүнээс 2 чихийг нь авахгүй юм бол та нар юугаа авах

гэсэн юм” гэх зэргээр шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг үл биелүүлдэг явдал нь газар авсаар байна.

Гэтэл хохирогчийн ар гэрийнхэн нь сэтгэл санааны асар их хохирол амсаж байгаа ч уг асуудлыг хэрхэн тодорхойлж, шийдвэрлэж байх талаар одоог хүртэл ямар нэгэн аргачлал, болон зөвлөмж байхгүй байна.

Түүнчлэн хүний эрүүл мэндийн эсрэг үйлдэгдсэн гэмт хэргийн хохирогчид нь насан туршийн тахир дутуу болох буюу хөдөлмөрийн чадвараа алдах, эмчийн байнгын хяналтад орох, сэтгэл санааны хохирол амсах зэргээр хүнд нөхцөлд байдалд байхаас гадна хохирлоо барагдуулж чадахгүй дахин хохирсоор л байна.

Гадаад улсын туршлагын хувьд:

АНУ-ын хувьд: Холбооны хэмжээнд 1984 батлагдсан Гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хууль (Victims of Crime Act (VOCA) нь өнөөдрийг хүртэл хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа бөгөөд уг хуульд 1988, 1993-1997, 1999-2002 онд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан байна.

Уг хуулиар гэмт хэргийн хохирогчийн сан байгуулах, санг бүрдүүлэх, санхүүжүүлэх, хуваарилах, гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох зардал, нөхөн төлбөр олгох эрх зүйн үндэслэл, олгох журам, уг ажлыг зохион байгуулах зэрэг асуудлыг хуульчилсан байна.

Энэхүү хуульд зааснаар Холбооны хэмжээнд АНУ-ын Хууль зүйн яамны Гэмт хэргийн хохирогчийн алба нь тэтгэлэгт хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, сангийн мөнгөн хөрөнгийг хуваарилах, хэрэгжүүлэх, хяналт тавих ажлыг хариуцан ажилладаг ажээ.

АНУ-ын 50 мужид гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хуулийг батлан гаргасан бөгөөд муж бүр тэтгэлэгт хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг байна. Гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хуульд заасны дагуу гэмт хэргийн хохирогчийн сангаас мужуудын хөтөлбөрийг санхүүгийн эх үүсвэрээр хангаж байна. 1884 онд батлагдсан Гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хуулийн үзэл баримтлалын хүрээнд АНУ-ын хэмжээнд гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хуулийн дагуу муж бүр гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөр хэрэгжүүлж байгаагийн хамт уг асуудалтай холбогдсон зүйлтэй нийтлэг дараах эрх зүйн зохицуулалт байна.

АНУ-ын муж бүрт гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөр хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд уг хөтөлбөрийн дагуу хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээдэд санхүүгийн тусламж үзүүлж байна.

АНУ-ын Хууль зүйн яам нь Гэмт хэргийн хохирогчийн албаар дамжуулан дээрх хуулийн дагуу хөтөлбөрийн санхүүжилт болон техникийн туслалцааг муж бүрт үзүүлж байдаг байна.

ХБНГУ-ын хувьд: Хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох тухай хуулийг 1976 онд батлан гаргаж, хүчин төгөлдөр мөрдөж байгаа бөгөөд нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байна. Хөтөлбөрийн дагуу хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээдэд санхүүгийн нөхөн төлбөр олгодог байна.

Хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн хохирогчид н өхөн төлбөр олгох тухай хуулиар нөхөн төлбөр авахад тавигдах хууль зүйн үндэслэл, гомдол гаргах, шийдвэрлэх журам, нөхөн төлбөр олгохгүй байх үндэслэл, нөхөн төлбөр олгох зардал, гэмт хэргийн хохирогчид үзүүлэх тусламж, санхүүжүүлэх зэрэг нийтлэг асуудлыг зохицуулсан байна.

АНГЛИ улсын хувьд: Англид гэмт хэргийн хохирлын нөхөн төлбөрийн тухай хуулийг (Criminal Injuries Compensation Act 1995) 1995 онд батлан гаргасан бөгөөд гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг байна. Уг хөтөлбөрийн дагуу хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээд санхүүгийн нөхөн төлбөр олгодог байна.

Нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөр. Английн хуульд заасны дагуу нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөрийг төрийн бие даасан байгууллага хэрэгжүүлдэг, хөтөлбөрийн зорилго нь хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээдэд санхүүгийн нөхөн төлбөр олгоход оршино. Хөтөлбөрт зааснаар хохирогч нь эрүүл мэндийн талаасаа өвчтэй байх, гэмтлийн нөхцөлийг анагаах ухааны хувьд тодорхойлсон байх ёстой.

ЯПОН улсын хувьд: Япон улсын гэмт хэргийн хохирогчид төлбөр олгох тухай хууль нь 1980 онд батлагдсан бөгөөд харин одоо уг хуулийг Санхүүгийн болон бусад туслалцаа үзүүлэх тухай хууль гэж нэрлэх болсон байна. Япон улс нь гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөртэй бөгөөд гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээд санхүүгийн нөхөн төлбөр олгодог.

Японд Үндэсний нийтийн хамгаалах газрын Гэмт хэргийн хохирогчийн алба гэх байгууллага гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох ажлыг эрхлэн явуулдаг байна. Мөн Үндэсний цагдаагийн байгууллага нь уг ажлыг хариуцан ажиллаж байна.

ОХУ-ын хувьд: 2004 онд хохирогч, гэрч болон эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны бусад оролцогчдын төрийн хамгаалалтын тухай хуулийг батлан гаргаж 2005 оны 1 дүгээр сараас эхлэн хүчин төгөлдөр мөрдөж байна. 2006 оноос эхлэн Засгийн газраас хөтөлбөр хэрэгжүүлж байна. Судалсан орнуудын хувьд “Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн барагдуулах” бие даасан хууль батлан мөрддөг. Мөн үүний зэрэгцээ Хохирлыг нөхөн барагдуулах хөтөлбөрийг хэрэгжүүлдэг ажээ. Эдгээр орнуудын хувьд “Хохирол нөхөн барагдуулах тухай” бие даасан хуультай боловч энэхүү хууль нь зөвхөн “Хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээд”-д үйлчилдэг онцлогтой байна.

ОХУ-д Хөтөлбөрийн санхүүжилтийг улсын төсвөөс санхүүжүүлэхээр хөтөлбөр заасан байна.¹

Тэгвэл Монгол улсын хувьд: Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн 10 дугаар зүйлд **Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох санг бүрдүүлэхийг хуульчилсан нь ололтой юм.**

Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн 10 дугаар зүйлд Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох санг хуульчилсан байх бөгөөд уг хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.3-д “Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сангийн хөрөнгийг Эрүүгийн хуулийн 10.1 дүгээр зүйл /Хүнийг алах/, 11.1 дүгээр зүйл /Хүний эрүүл мэндэд хүнд хохирол санаатай учруулах/, 11.4 дүгээр зүйл /Хүний эрүүл мэндэд хүндэвтэр хохирол санаатай учруулах/, 12.1 дүгээр зүйл /Хүчиндэх/, 12.3 дугаар зүйл /Бэлгийн мөлжлөг/, 13.1 дүгээр зүйл /Хүн худалдаалах/, 13.2 дугаар зүйл /Хүн хулгайлах/, 13.3 дугаар зүйл /Хүн барьцаалах/, 13.4 дүгээр зүйл /Хүнийг хүчээр алга болгох/, 15.3 дугаар зүйл /Хүний цус, эс, эд, эрхтнийг хууль бусаар авах/, 15.5 дугаар зүйл /Хууль бусаар үр хөндөх/, 16.1 дүгээр зүйл /Хүүхдийг гэмт хэрэг үйлдэхэд татан оруулах/, 16.3 дугаар зүйл /Хүүхдийг хаях, төөрүүлэх, тэнүүчлэлд хүргэх/, 16.6 дугаар зүйл /Хүүхэд худалдах/, 16.7 дугаар зүйл /Хүүхэдтэй хэрцгий харьцах/, 16.11 дүгээр зүйл /Хүүхдийг асран хамгаалах үүргээ үл биелүүлэх/, 17.2 дугаар зүйл /Дээрэмдэх/, 19.3 дугаар зүйл /Төрийн өндөр албан тушаалтны амь биед халдах/, 21.12 дугаар зүйл /Эрүү шүүлт тулгах/, 29.1 дүгээр зүйл /Түрэмгий дайныг төлөвлөх, бэлтгэх, өдөөх, дэгдээх/, 29.8 дугаар зүйл /Террорист үйлдэл хийх/-д заасан

¹ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн судалгааны тайлан. Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг төрөөс нөхөн барагдуулах асуудал

гэмт хэргийн улмаас амь насаа алдсан этгээдийн гэр бүлийн гишүүн, түүнчлэн хүнд гэмтэл учирсан хохирогчийн шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрт заасан дараах хохиролд нөхөн төлбөр олгоход зарцуулна” гэж тус тус хуульчилсан байна.

Дээрх хуулийн заалтуудыг судалж үзвэл хүний амь нас, эрүүл мэндэд хүч хэрэглэж үйлдсэн гэмт хэргийн хохирогчдод нөхөн төлбөр олгож байхаар хуульчилсан байна гэж үзэж байна.

Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд **“Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сан”** дараах эх үүсвэрээс бүрдүүлэхээр заасан байна. Үүнд:

1. шүүхээс ногдуулсан торгох ялыг биелүүлж төсөвт тушаасан мөнгөн хөрөнгийн 60 хувьтай тэнцэх хэмжээний хөрөнгө;

2. замын хөдөлгөөний болон хэв журмын зөрчилд ногдуулсан захиргааны торгох шийтгэлийг биелүүлж төсөвт тушаасан мөнгөн хөрөнгийн 60 хувьтай тэнцэх хэмжээний хөрөнгө;

3. гэм буруутай нь шүүхээр тогтоогдсон этгээдээс хохирол барагдуулсан төлбөрөөс эх үүсвэрийг бүрдүүлэхээр заасан ч үйл ажиллагааны хүрээнд нөхөн төлбөрийн сан нь зөвхөн торгох ялын 60 хувь болон шүүхийн шийдвэрт заасан гэм буруутай этгээдээс хохирол нөхөн төлсөн төлбөрийг төвлөрүүлсэн орлогоос бүрдэж байна.

Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн 21^{3.9}-д *“Төсвийн ерөнхийлөн захирагч нь энэ хуулийн 213.2-т заасан зориулалтаар өмнөх онд гарсан зардал болон төвлөрсөн орлогын гүйцэтгэлийг харгалзан тухайн жилд улсын төсвөөс санд төвлөрүүлэх хөрөнгийн хэмжээг төлөвлөнө”* гэж заажээ.

Хууль хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газрын 2011 оны 132 дугаар тогтоолоор “Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох журам”-ыг батлан гаргасан.

Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох санд 2019 оны 11 дүгээр сарын 25-ны өдрийн байдлаар 6.5 тэрбум төгрөгийн мөнгөн хөрөнгө төвлөрсөн бөгөөд Засгийн газрын 132 дугаар тогтоол гарсанаас хойш буюу 2012-2019 оны хооронд 18 удаагийн тушаалаар нийт 286 хохирогчид 1.1 тэрбум төгрөгийн нөхөн олговрыг “Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сан”-гаас олгосон байна.

Санд буцаан төвлөрүүлэх ажиллагааны талаар:

“Зарим төрлийн гэмт хэргийн хохирогчид төрөөс нөхөн төлбөр олгох журам”-ын 7.1-д Сангаас хохирогчид олгосон нөхөн төлбөрийг шүүхийн шийтгэх тогтоолоор гэм буруутай болох нь тогтоогдсон этгээдээр Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль тогтоомжид заасны дагуу санд буцаан төвлөрүүлэхээр заасан.

Нийт 294 төлбөр төлөгч хоригдолд холбогдох 1.158.592.174 төгрөгийг эргэн төвлөрүүлэхээс шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаагаар 314,149,397 төгрөгийг зохих санд буцаан төвлөрүүлж, үүнээс 90 төлбөр төлөгчид холбогдох гүйцэтгэх баримт бичгийг дуусгавар болгожээ. Төлбөрийн үлдэгдэлтэй 204 төлбөр төлөгчийн 165 төлбөр төлөгч хорих ял эдэлж байна. Эргэн төвлөрүүлэлтийн биелэлт 27.1 хувьтай байна.

Эрүүгийн хуулиар зохицуулсан бусад төрлийн гэмт хэргийн хохирогч болох хүний амь нас, эрүүл мэндийн эсрэг үйлдэгдсэн хэргийн хохирогчдын хохирлыг хэрхэх вэ гэдэг асуудал тулгараад байна.

Нэгэн жишээ дурдвал: Хүний амь нас хохироогүй атлаа зөвхөн мөнгөн хөрөнгөө нэр бүхий 26 хадгаламж зээлийн хоршоонд хадгалуулсан хадгаламж эзэмшигч нарыг хохирлыг 2007 онд УИХ-аас Хохирлыг эргэн төлөгдөх нөхцөлөөр барагдуулах тухай хууль баталж, 33,0 тэрбум төгрөгийг хадгаламж эзэмшигч нарт олгосон байдаг. Түүнчлэн 2014 онд Улсын Их Хурлаас уг хуульд дахин нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, улмаар хохирлыг мөнгийг дахин улсаас олгохоор хуульчилсан байдаг.

Өөрөөр хэлбэл Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулиар дээрх гэмт хэргийн хохирогчдод төрөөс нөхөн төлүүлэхээр хуулилсан хэдий ч бусад төрлийн гэмт хэргийн хохирогчдын амь нас, эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэхгүйгээр орхигдуулсан нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 1-д заасан *“Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна.”* гэж заасантай зөрчилдөж байгааг харуулж байна.

Энэ нь Үндсэн хуулийн дээрх заалт нь өөрөө үхмэл шинжтэй байгаа мэт ойлгогдохоор байгааг судлаачийн хувьд үзэж байна.

Улсын Их Хурлаас ямар нэгэн хуулийг батлан гаргахдаа Монгол Улсын Үндсэн хууль болон олон улсын эрх зүйн нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээ, зарчмыг баримталж, гэрээгээр хүлээсэн үүргээ

шударгаар сахин биелүүлж, соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил мөрдөх учиртай.

ДҮГНЭЛТ:

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 1-д заасан *“Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна.”* гэж заасан энэ чухал хуулийн заалтыг нэг мөр ойлгож, хуулийг зөв хэрэглэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Бид олон улсын туршлагыг судалж, энэхүү харилцааг өөрийн эх орныхоо нөхцөл байдалд уялдуулан хуулиар нэг мөр зохицуулж, хүний зөрчигдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүрэг бүхий Үндсэн хуулийн үхмэл гэх заалтыг амь оруулах нь зайлшгүй хэрэгцээ шаардлага тулгарсан.

Түүнчлэн хүний амь нас хохирсон, хүний эрүүл мэндийн эсрэг үйлдэгдсэн гэмт хэргийн хохирогчдын хохирлыг түргэн, шуурхай барагдуулах зорилгоор эрүүгийн хуульд заасан хүний амь нас, эрүүл мэндийн эсрэг үйлдэгдсэн гэмт хэргийн хохирогчдын хохирлыг төрөөс урьдчилан гаргуулах хуулийн зохиулалтыг нарийвчлан тусгах нь зүйтэй.

НИЙТЭД ТУСТАЙ АЖИЛ ХИЙЛГЭХ ЯЛЫН ӨНӨӨГИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА TRENDS IN COMMUNITY SERVICE ORDERS

Г.ХОСБАЯР

Дотоод хэргийн их сургуулийн
Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн сургуулийн
Харуул хамгаалалт, гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн ахлах
багш, хошууч

Товч агуулга: Нийтлэлд хорихоос өөр төрлийн ялын тухай, дэлхийн зарим улс орнуудын эрх зүйн зохицуулалтын орчин болон хууль сахиулах үйл ажиллагаанд нөлөөлөх хүчин зүйлс, цаашид анхаарах асуудлын талаар авч үзэж судлаачийн саналыг илэрхийлсэн.

Түлхүүр үг: Хорихоос өөр төрлийн ял, эрх зүйн зохицуулалт, нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын чиг хандлага, хууль сахиулах үйл ажиллагаа зэрэг.

Abstract: This article deals with non-custodial sentences, legal frameworks of some countries and factors that would affect law enforcement activities and issues to consider, and presents the opinion of the student.

Key words: Non-custodial sentences, legal frameworks, trends in community service orders, law enforcement activities, etc...

ОРШИЛ

Өөрчлөлт шинэчлэлтийн давлагаа хүчтэй өрнөж буй өнөө үед эрх зүйн тогтолцоог боловсронгуй болгох, гэмт явдалтай тэмцэх, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг дээшлүүлэх шаардлага нийгмийн хөгжлийн чиг хандлагаар улам бүр өсөн нэмэгдэх боллоо.

Монгол улс Эрүүгийн хуулиар ялын төрөл, зорилгыг тодорхойлсон боловч хэрэгжих механизмыг эрх зүйн хүрээнд бүрэн хангаж чадаагүйн улмаас ялын зорилго нэг мөр хангагдахгүй, үр нөлөөгүй болж улмаар хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааг нийгэм сөргөөр хүлээн авахад хүрч байна.

Эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд хорих ялын үр нөлөө нь төдийлөн өндөр байдаггүйг хүлээн зөвшөөрч аль болох хорихоос өөр төрлийн ялыг

сонгож, гэмт хэргийн шинж байдлаас шалтгаалан ялыг ялгамжтай оногдуулах, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг гэр бүл, нийгэмд нь байлгаж, гэмт хэргийн нийгмийн хор аюулыг ухамсарлуулахад чиглэсэн ялын бодлогыг баримтлах хандлагатай болж байгаа энэ цаг үед бид хорихоос өөр төрлийн ялын хэрэгжилтийг “ял шийтгэл гарцаагүй байх” зарчмын хүрээнд бүрэн биелүүлэх шаардлага тулгарсныг анхаарах хэрэгтэй.

Нийгмийн хэрэгцээний шалгуур болж эрүүгийн эрх зүйн салбарт хийгдсэн томоохон өөрчлөлтийн илрэл нь Монгол Улсын Их Хурлаас 2015 оны 12 дугаар сарын 03-ны өдөр шинэчлэн баталсан Эрүүгийн хуулиар ял шийтгэлийн тогтолцоонд өөрчлөлт оруулж, шинэ төрлийн хэд хэдэн ял бий болгосны нэг болох “Нийтэд тустай ажил хийлгэх” ял юм.

Эрүүгийн ял шийтгэлийн системд нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын шинэ төрөл бий болсон нь Эрүүгийн хууль тогтоомж, ялын системийг хүмүүнлэг болгож, хувь хүнд боломж олгохын зэрэгцээ эдийн засгийн хямрал хүндрэлтэй байгаа өнөөгийн нөхцөлд хорих байгууллагын өртөг зардлыг багасгахад чухал нөлөөтэй төдийгүй эрүүгийн ял шийтгэлийн тогтолцоонд нийгэм, хамт олны оролцоог бий болгох шинэ хандлагыг бүрдүүлж байгаагаар онцлог юм.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял манай улсын эрүүгийн хууль тогтоомжоор хуульчлагдан хэрэгжээд даруй 16 жил болж байгаа хэдий ч шүүх, прокурор, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх зэрэг хууль хэрэгжүүлж, ял эдлүүлэх ажиллагааг зохион байгуулах, хяналт тавих үүрэг бүхий байгууллага, албан тушаалтанд эрх зүйн хэм хэмжээг нэг мөр ойлгох, хууль хэрэгжүүлэх явцад хүндрэл, бэрхшээл гарах тохиолдол цөөнгүй байна.

Иймд шинэчлэн батлагдсан Эрүүгийн хуулийн 5.4 дүгээр зүйлд заасан “Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял”-ыг эдлүүлэх ажиллагааг хэрэгжүүлэх явцад хууль сахиулах байгууллагуудын хооронд үүсдэг зөрүүтэй ойлголт, бэрхшээлтэй байдал, уг ялын нийгэм дэх үр нөлөөг дээшлүүлэхэд практикт тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэх арга замыг эрэлхийлэх, дэлхийн нийтийн чиг хандлагыг судлах нь практикийн болон эрдэм шинжилгээ, судалгааны ач холбогдолтой.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Нийгэмд аюултай гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд шүүхээс ял оногдуулахад ялын мөн чанар, түүний зорилгыг танин мэдсэн байх явдал нь цаашид ялын хэрэгжилт, үр нөлөөнд чухал ач холбогдолтой.

Нийгмийн түүхэн хөгжлийн тодорхой үе шатуудад хүмүүс өөрсдийн амь нас, эрүүл мэндэд хохирол учруулсан этгээдүүдийн үйлдлийг гэмт хэрэг хэмээн үзэж тэднийг янз бүрээр шийтгэдэг байсан.

Харин энэхүү шийтгэлийн агуулга, зорилго нь тухайн нийгмийнхээ мөн чанараас шалтгаалан өөр өөр байсан бөгөөд тухайлбал: эртний нийгмийн үед ял шийтгэл нь гэм буруутайд тооцогдсон этгээдээс бие махбодийн хариу төлөөс авах зарчим буюу талионы зарчимд тулгуурласан эртний Вавилон, Монсейн хуулиудад тусгагдан хэрэгжиж байв.¹ Ийм учраас эртний үеийн ял шийтгэлийн төрөл нь гэм буруутай этгээдийг цаазлах, эрхтэнээс салгах, тарчлаах зэргээс бүрддэг байсан.

Харин дундад зуун гэхэд хохирлыг шууд бие махбодийн хэлбэрээр бус, өөр орлох зүйлээр ял шийтгэлийг оногдуулдаг байв. Үүнийг төлөөсний зарчим гэдэг бөгөөд гэмт этгээдийг шийтгэхдээ заавал түүний бие махбодийг тарчлаах бус харин учруулсан хохиролыг нь мөнгө, эд хөрөнгөөр сольж шийтгэлийг хүлээлгэдэг байв. Энэ үед ял шийтгэлийн төрөл өргөжиж торгох, эд хөрөнгө хураах ял шинээр хэрэглэгдэх болжээ.²

Харин аж үйлдвэрлэл хөгжиж, хүний эрх, эрх чөлөөг дээдлэх үзэл санаа бий болсон 18 дугаар зуунаас ял шийтгэлийн тухай үзэл хандлагад нэлээд өөрчлөлт орсон нь ялын тухай сургаальд тухайн гэмт этгээдийн хийсэн нийгэмд аюултай гэмт үйлдэлд тохирсон шийтгэлийг оногдуулж байх тухай үзэл санаа, онол гарч ирсэнтэй холбоотой юм.³ Энэхүү хандлага нь ялын тогтолцоог бий болгож, шинээр ял шийтгэлийн төрлүүдийг бий болгосон.

Өнөө үед хорих ялаас аль болохоор татгалзаж, өөр төрлийн буюу эд хөрөнгийн шинжтэй ялыг илүү сэргээхэд чиглэж байгаа бөгөөд ялын төрөл цөөн байх хандлага хүчтэй болж байна.

Дэлхийн зарим улс орнуудад гэмт хэрэгтэнд хорих ял оногдуулахаас аль болох татгалзаж, нийгэм, хамт олон дунд нь ялыг эдлүүлэх түгээмэл чиг хандлага давамгайлж байгаа бөгөөд дараах хүчин зүйлс нөлөөлж байна гэж судлаачийн зүгээс үзэж байна. Үүнд:

¹А.Съез. Ялын ойлголт, зорилго, үр нөлөө (Эрх зүйн шинэтгэл: Эрүүгийн эрх зүйн асуудал). УБ., 2001. 143 дахь тал

²А.Алтанзул. Албадан ажил хийлгэх ялын хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал, түүний эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох зарим асуудал. УБ., 2007. 5 дахь тал

³И.Петрухин. Новый Уголовный кодекс: пролема наказания (Уголовное права). 2003 г. С.42.

- Эрүүгийн хариуцлагын тогтолцоо, ял шийтгэлийн бодлогын өөрчлөлт,

- Нийгмийн хөгжлийн хурдацтай дэвшил нь хүмүүсийн эрх зүйн ухамсрыг дээшлүүлж, эдийн засгийн хувьд баталгаатай амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлсэн,

- Хорих байгууллагуудын үйл ажиллагаа нь үр дүн муутай, нилээд зардал бий болгодог өөрөөр хэлбэл хоригдлыг хооллох, байрлуулах, эмнэлгийн үйлчилгээ үзүүлэх зэрэгт төсвөөс ихээхэн зардал шаарддаг,

- Хорих байгууллагад ял эдлүүлэхээс илүүтэйгээр тухайн ялтныг нийгэм, хамт олонд нь байлгаж, үйлдсэн гэмт хэргийн хор хохирлыг нөхөн төлүүлэх, тэр явцад хүмүүжих боломжийг олгодог.

Дэлхий нийтэд дээрх ялыг янз бүрээр тодорхойлон өөрсдийн үндэсний хууль тогтоомжуудад хуульчилсан байна. Жишээлбэл, “Нийгэм үйлчлэх ял, албадан ажил хийлгэх ял, нийтийн үйлчилгээнд ажиллуулах ял, төлбөргүй ажил, нийтэд тустай ажил хийлгэх ял гэж нэрлэдэг бөгөөд 1990 онд НҮБ-ын баталсан “Хорихоос өөр төрлийн ялыг оноох, хэрэглэх наад захын жишиг дүрэм, (Токиогийн дүрэм) (United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures) (The Tokyo Rules)⁴ -ийн 8 дугаар зүйлийн 8.2 дахь хэсэгт энэ ялын төрлийг сонгох үндэслэл, зарчмыг тусгасан.

Өнөөгийн байдлаар дээрх ялыг хэрэглэж буй 60 гаруй орон байна. Эдгээрийн заримаас дурьдвал АНУ, Их Британи, Франц, ОХУ, Малайз, Австрали, Кени, Канад, Казакстан, Чех гэсэн орнууд байна.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг ихэвчлэн цагаар тооцон хуульчилсан байдаг. Тухайлбал: Их Британи, Уэйлс, Ирланд, Шотландад, Франц, Австрали, Швейцарид 40-240 цаг, Чехэд 50-200 цаг байх бөгөөд ихэнх орнуудад өдрийн 4 цагаас дээшгүй байхаар, шүүхээс оногдуулсан ялыг 1 жилд багтаан эдлэхээр хуульчилсан нь тухайн этгээд үндсэн ажлаа хийх, суралцах, аж ахуйгаа эрхлэн хөтлөх, гэр бүлдээ анхаарал халамж тавих боломжийг олгодог.

Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улсад хорихоос өөр төрлийн дараах ялын төрөлтэй. Үүнд:

- Торгууль (fine) - Шүүхээс оногдуулдаг шийтгэлийн хамгийн түгээмэл хэлбэр нь торгууль юм. Ялтны эдийн засгийн эрх чөлөөнд халдаж

⁴ <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/tokyorules.pdf>

төлбөр төлөх шаардлагыг хуулиар хүлээлгэдэг бөгөөд торгуулийг төлбөрийг төлөхгүй тохиолдолд хорих ял ногдуулж болно.

- Тэнсэн харгалзах болон нийтийн үйлчилгээнд ажиллуулах (эсвэл хосолсон хэлбэрээр оногдуулж болно) (probation order or community service order (or a combination of both))

- Болзолт эсвэл эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх (conditional or absolute discharge)

Залуучуудад дараах хорихоос өөр төрлийн ял оногдуулдаг.

- Сургалтын төвийн үйл ажиллагаанд заавал хамрагдах (attendance centre order)

- Олон нийтийн хариуцлагын тогтолцоо (community responsibility order)

- Учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх (reparation order)

- Залуучуудын хуралд хамрагдах шийдвэрийн аль нэгийг шүүхээс гаргадаг байна.

Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улсад нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг шүүхээс үйлдсэн гэмт хэргийн шинж, тухайн ялтны хувийн байдлыг харгалзаж 40 цагаас багагүй, 240 цагаас ихгүй хугацааны дотор ялыг оногдуулах ба 1 жилийн дотор тухайн ялыг биечлэн эдлэх боломжтой ба харин ялтан шүүхээс тогтоосон нийтэд тустай ажлыг сайн дураараа хийгээгүй бол торгууль болон бусад төрлийн ялаар сольж болдог.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг ихэвчлэн олон нийтийн гудамж талбайг цэвэрлэх, будах, цэцэрлэгжүүлэлтийн ажилд мөн хүнсний хэрэгцээтэй байгаа хүмүүст мах болон бусад хэрэглээний зүйлсийг зөөх, буяны байгууллагад зохион хяналтын дор ажиллуулдаг⁵.

Хэрэв нийтэд тустай ажил хийлгэх ялаар шийтгүүлсэн тохиолдолд хяналт тавих эрх бүхий албан тушаалтантай (Probation Officer) ярилцлага хийх ба тухайн ялыг эдлэх байгууллага, газрыг сонгодог. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг эдлэх хугацаанд согтууруулах ундаа, сэтгэцэд нөлөөлөх эм, бодис, бэлдмэлийг хэрэглэхийг хатуу хориглодог ба дээрх журмыг зөрчсөн тохиолдолд хяналт тавих эрх бүхий албан тушаалтан холбогдох бичиг баримтыг шүүхэд хүргүүлдэг.

Хяналт тавих эрх бүхий албан тушаалтан нь зөвхөн нийтэд тустай ажил хийлгэх ял эдэлж байгаа этгээдэд хяналт тавих, нөлөөлөх төдийгүй

⁵ [http://www.probation.ie/EN/PB/0/80B44B9C41BF95D18025802E004F5E87/\\$File/CSO+38+What+is+Community+Service+Brochure.pdf](http://www.probation.ie/EN/PB/0/80B44B9C41BF95D18025802E004F5E87/$File/CSO+38+What+is+Community+Service+Brochure.pdf)

хорих байгууллагад хоригдож байгаа болон хорих ялаа эдэлж дуусаад суллагдсан хүмүүст хяналт тавих үүрэгтэй байдаг.

Данийн Вант Улс /Дани/. Тус улс нийтэд тустай ажил хийлгэх ял буюу нийгмийн үйлчилгээний ялыг 1980 оны эхээр судалж, хэрэгжилтийг нь 2 бүс нутагт туршиж байсан. 1992 онд Дани улс Эрүүгийн хуулиндаа нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг албан ёсоор хуульчилж өгсөн бөгөөд 30 цагаас 240 цаг хүртэл хугацаанд нийтийн ашиг сонирхолд нийцсэн ажлыг хийлгэдэг⁶.

Норвегийн Вант Улс. Тус улс 2002 онд Эрүүгийн хуулиндаа ялын нэгэн төрөл болгон хуульчилж өгсөн бөгөөд 1 жилээс илүүгүй хугацаагаар хорих ялаар шийтгэгдсэнээс бусад тохиолдолд шүүхээс оногдуулдаг. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг ямар нэгэн нийгмийн ялгаа гаргахаас зайлсхийж, аль болох нийгмийн хүрээлэлд нь эдлүүлдэг.

Шүүхээс тухайн этгээдэд 30-420 цаг хүртэл хугацаанд нийтэд тустай ажил хийлгэх ял оногдуулдаг ба тодорхой хүмүүстэй уулзах, бүс нутаг, байршилд нэвтрэхийг хориглох, мөн ажил, сургалт, эрүүл мэнд, эмчилгээний бусад нөхцлүүдийг шүүх тогтоож болно. Дээрх үйл ажиллагаанд нь “Пробацийн алба” буюу “Probation Service” хяналт тавьж ажилладаг⁷.

Бүгд Найрамдах Сингапур улс. Шүүхээс тухайн этгээдэд 40-240 цаг хүртэл хугацаанд нийтэд тустай ажил хийлгэх ял оногдуулдаг ба захиргааны хяналтыг 6 сараас 3 жил хүртэлх хугацаанд тухайн этгээдэд тавьдаг.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял эдлүүлэх ажиллагаанд баримталж буй хууль тогтоомжийн хэм хэмжээнүүдийн уялдаа холбооноос ялын гүйцэтгэлд тавих хяналыг ямар байгууллага, хэрхэн хэрэгжүүлэх бус хяналтыг хэрхэн үр ашигтай зохион байгуулах, ял эдлүүлэх ажиллагааг хэрхэн хянах зэрэг олон асуудал хөндөгддөг. Үүнийг бусад оронд хэрхэн хэрэгжүүлж байгааг жишээ болгон авч үзвэл:

- Зарим оронд шүүгдэгчийн өөрийнх нь хүсэлтээр уг ялыг оноодог,
- Уг ялыг нийтийн ашиг сонирхолд зориулдаг,
- Бизнесийн болон эдийн засгийн ашиг олох зорилгоор хөдөлмөр хийлгэж болохгүй ,

⁶ <http://www.krus.no/getfile.php/2818060.2204.sepvuqysdx/Consent+and+co-operation+in+community+supervision.pdf>

⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Community_service

- Цагийн дээд доод хязгаарыг тогтоож өгсөн,
- Захиргааны хяналт тавих хугацааг тогтоосон,
- Насанд хүрээгүй хүүхдэд уг ялыг ялгавартайгаар оноох гэх мэт зохицуулалтыг оруулсан байдаг.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг эрүүгийн ялын бусад төрөлтэй харьцуулахад гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд хамгийн хөнгөн, эдлэхэд бололцоотой, өөрөөр хэлбэл хорих ялтай харьцуулахад хөнгөн, нийгэм, хамт олон дунд ял эдлэх боломжийг олгодог, төрөөс гарах зардал бага зэрэг ашигтай шинжээрээ ялгардаг бол торгох ялаас хэрэгжих бодит шинжээрээ давуу талтай юм.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял бол хорих ялаас өөр агуулгатай, ялыг эдлүүлэх, хэрэгжүүлэх явдал нь төрийн эрх бүхий байгууллагаас гадна уг ялыг хэрэгжүүлэхэд дараах субъектүүд чухал үүрэгтэй.

- Тухайн ялтны ажил олгогч байгууллагын удирдах ажилтан, сургуулийн захиргаа, хамт олон,
- Ялтны гэр бүлийн гишүүд болон ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавьж буй байгууллагын аль алины идэвхтэй оролцоо, хамтын ажиллагаа,
- Тухайн ялтныг ажиллуулж байгаа байгууллага.

Иймээс нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг өнөө үед иргэний нийгмийн оролцоог харуулах нэг хэлбэр гэж хэлж болох бөгөөд зорилго нь нийгэм, хүн амын сайн сайхны төлөө оршдог. Дэлхийн нийтийн чиг хандлагыг ангилан авч үзвэл:

- Нийгэм, хүмүүнлэгийн чанартай ажил ,
- Гамшигт байдал буюу байгалийн давагдашгүй хүчний улмаас бий болсон хор уршгийг арилгахтай холбоотой ажил,
- Бүтээн байгуулалтын шинжтэй ажлууд гэж хуваан авч үзэж болно.

ДҮГНЭЛТ-САНАЛ

Дэлхийн ихэнх орнуудад нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг өдөрт 4 цагаас дээшгүй хугацаагаар ажиллуулахаар хуульчилсан байдаг бөгөөд гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд үндсэн ажлаа хийж, гэр бүлээ тэжээн тэтгэх, ар гэртээ ямар нэгэн дарамт учруулахгүй байх боломжийг олгоход чиглэгдсэн хүмүүнлэг зарчим, хүнлэг ёсны хандлагад тулгуурласантай холбоотой байдаг. Өөрөөр хэлбэл өөрийн үндсэн ажлаа хийхийн хажуугаар дээрх ялыг

эдлэх бололцоотой олгодог нь ялтны эдийн засгийн эрх чөлөөнд халдахгүй байх, гэр бүлээ дэмжиж, тэтгэх боломжоос хөндийрүүлдэггүй сайн талтай.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял оногдуулсан үед ялтан хууль тогтоомж зөрчихгүй байх нөхцөлийг бүрдүүлэхийн тулд нэмэлт арга хэмжээ, шаардлагуудыг шүүхээс тогтоож болохыг хуулинд нарийвчлан зааж өгөх хэрэгтэй гэж дүгнэж байна.

Мөн нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын гүйцэтгэлд зохих ёсны хяналтын тогтолцоог бий болгохын гадаадын зарим орны хууль тогтоомж, хэрэгжилтийг харьцуулан судлах шаардлагатай.

“Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял” эдлүүлэх ажиллагааг хэвшүүлэх, үр нөлөөг дээшлүүлэх, уг ялын зорилгыг бүрэн агуулгаар нь хангуулахын тулд зарим тодорхой саналуудыг судлаачийн зүгээс дэвшүүлж байна. Үүнд:

- Шүүх, прокурор болон хууль сахиулах байгууллагууд нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын талаар эрх зүйн хэм хэмжээний нэгдсэн ойлголттой болох,
- Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх ажиллагаа хариуцсан шийдвэр гүйцэтгэгчийн нарыг мэргэшүүлэх сургалтыг зохион байгуулах,
- Ялтныг ажиллуулах аж ахуйн нэгж, байгууллагын ажилтнуудад ял болон ял эдлүүлэх ажиллагааны талаар эрх зүйн нэгдсэн ойлголт өгөх зэрэг болно.

Эх сурвалжийн жагсаалт

Хууль тогтоомж, Монгол улсын олон улсын гэрээ

1. Монгол улсын Үндсэн хууль. УБ 1992 он
2. Монгол улсын эрүүгийн хууль тогтоомж түүхэн уламжлал 1911-2009 он
3. Монгол улсын Эрүүгийн хууль 2002 он
4. Монгол улсын Эрүүгийн хууль 2015 он
5. Монгол улсын Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль 2002 он
6. Монгол улсын Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль 2017 он
7. Албадан ажил хийлгэх ял оногдуулсан шүүхийн шийтгэх тогтоолыг гүйцэтгэхэд хяналт тавих журам

Гарын авлага

1. Г. Совд, “Монгол улсын эрүүгийн хуулийн тайлбар”, УБ хот, 2002 он

2. А.Лхагва, “Монгол улсын шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх эрх зүй,” УБ хот, 2005 он

3. А.Алтанзул, Б.Уранцэцэг “Албадан ажил хийлгэх ялын өнөөгийн байдал, түүний эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох зарим асуудал” УБ 2007 он

4. Б.Билэгсайхан, “Албадан ажил хийлгэх ял бол ял шийтгэлийн өвөрмөц төрөл мөн”, УБ хот, 2004 он,

5. Ш.Эрдэнэбат, О.Алтангэрэл “Шийдвэр гүйцэтгэгчийн ном”, УБ хот, 2004 он

6. О.Пүрэвсүрэн “Албадан ажил хийлгэх ялыг эдлүүлэх үед анхаарах асуудлууд зөвлөмж” УБ 2004 он

7. Б.Наранцэцэг. Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх ажиллагаанд хэрэглэх гарын авлага 2013 он

Гадаад хэл дээрх материал

1. Уголовный кодекс Литовской республики-СПБ 2003

2. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония)

3. Сборник законодательных материалов (Под ред И.Д) Козочкина, М.Зерцало 2001

БАРИВЧЛАХ ШИЙТГЭЛИЙГ ГҮЙЦЭТГЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ХЭРЭГЖИЛТЭД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ /2015-2020 /

М.ХҮРЭЛБАТ

Дотоод хэргийн их сургуулийн

Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, хошууч

Нэг.Баривчлах байрны чиг үүрэг, хэрэгжилтэд хийсэн шинжилгээ:

Монгол Улсад эрүү, иргэн, захиргааны хэргийн шүүхээс гаргасан шийдвэрийг гүйцэтгэх ажиллагааг Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгуулан хуулиар хүлээсэн чиг үүргийнхээ хүрээнд биелүүлж байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 6.4-т Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг дараахь шийдвэрийг үндэслэн явуулна:

6.4.1.торгох шийтгэл оногдуулсан шүүгчийн шийтгэх хуудас;

6.4.2.зөрчил үйлдэж олсон хөрөнгө, орлого, зөрчил үйлдэхэд ашигласан эд зүйл, тээврийн хэрэгсэл, уналгыг хураах, эсхүл түүний үнийг гаргуулан хураан авах тухай шийдвэр;

6.4.3.хохирол, нөхөн төлбөр гаргуулах тухай шийдвэр;

6.4.4.албадан эмчилгээ, албадан сургалтад хамруулах тухай шүүхийн шийдвэр;

6.4.5.баривчлах шийтгэл оногдуулсан шүүхийн шийдвэр;

6.4.6.гадаадын иргэнийг саатуулах тухай шүүхийн шийдвэр;

6.4.7.шүүхээс гүйцэтгэх хуудас олгосон бусад байгууллага, албан тушаалтны зөрчлийн хэргийн талаархи шийдвэр гэж заажээ.

Эндээс үзэхэд баривчлах шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа нь зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хүрээнд багтаж байна.

Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа нь дараах онцлог шинжтэй байдаг.Үүнд:

1. Шийтгүүлсэн этгээд зөрчлийн хэргийн талаархи хуулийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг хууль болон шийтгэл, албадлагын арга хэмжээ оногдуулах тухай шийдвэрт өөрөөр заагаагүй тохиолдолд даруй биелүүлэх үүрэгтэй.

2. Зөрчлийн хэргийн талаархи шийдвэрийг шийдвэр гаргасан байгууллага, албан тушаалтан, хэрэв шүүх гаргасан бол шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага гүйцэтгэнэ.

3. Зөрчлийн хэргийн талаархи шийдвэр хуулийн хүчин төгөлдөр болсон бол тухайн шийдвэрийг гаргасан байгууллага, албан тушаалтан гүйцэтгэх ба шийдвэр гүйцэтгэгчийн эрх эдлэхгүй.

4. Шийтгүүлсэн этгээдэд холбогдуулан гарсан хэд хэдэн шийдвэрийг тус тусад нь гүйцэтгэнэ.

5. Зөрчлийн тухай хуульд заасны дагуу шүүхийн шийдвэрээр оногдуулсан баривчлах шийтгэлийг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага гүйцэтгэнэ.

Баривчлах байрны бүтэц, тогтолцоо, чиг үүрэг:

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын харьяа Баривчлах төв нь үйл ажиллагаандаа Үндсэн хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, Зөрчлийн тухай хууль Монгол Улсын олон улсын гэрээ, тэдгээрт нийцүүлэн гаргасан хууль тогтоомжийн бусад акт болон Баривчлах байрны дотоод журмыг удирдлага болгоно.

Шүүхийн шийтгэврээр оногдуулсан баривчлах шийтгэлийг нийслэлд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх төв байгууллагын харьяа “Баривчлах төв”-д, орон нутагт тухайн нутаг дэвсгэрийн цагдаагийн байгууллагын харьяа “Баривчлах байр”-д эдлүүлж байна. Баривчлах төв нь хуулийн этгээдийн эрх эдэлнэ.

Баривчлах шийтгэл гүйцэтгэх ажиллагаа нь дараах онцлог шинжтэй байна.

1. Шийтгэлийн зорилгоос хамааран баривчлах байрны чиг үүрэг нь тодорхойлогдож байна. Тухайлбал, Зөрчлийн тухай хуульд зааснаар “шийтгэлийн зорилго нь хүн, хуулийн этгээдийг зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, зөрчил үйлдсэн тохиолдолд хариуцлага хүлээлгэх, шударга ёсыг тогтооход оршино” гэжээ. Шийтгэлийн зорилготой уялдан баривчлах шийтгэл эдлүүлэх ажиллагааны зорилго нь:

- дахин зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх
- зөрчил үйлдсэн этгээдэд хуулиар тогтоосон нөхцөл, журам бүхий тусгай зориулалтын байранд саатуулах
- нийгэмшүүлэх болон цээрлүүлэх арга хэмжээний зохистой харьцааг тогтоох зэрэг байна.

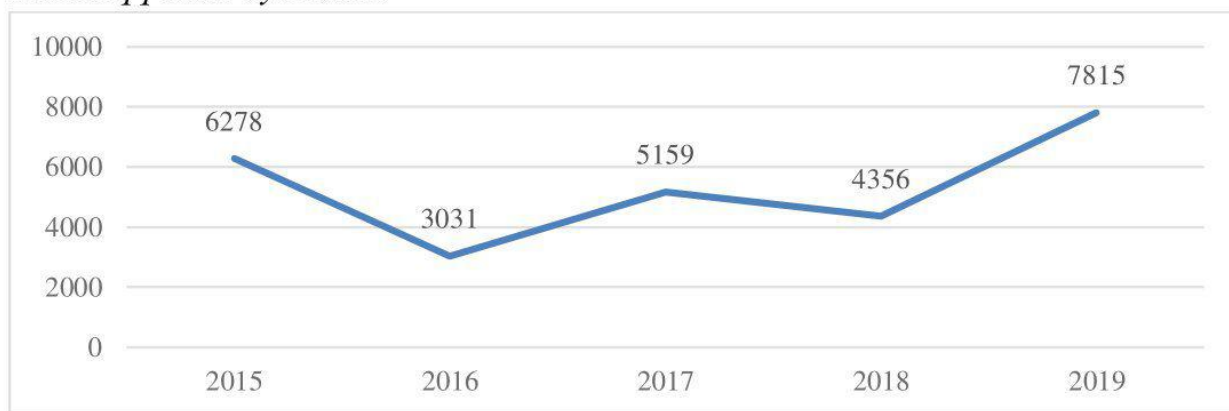
Эцсийн дүнд нийгэмд шударга ёсыг тогтоон, хүний эрх, эрх чөлөөг дээдэлсэн ардчилсан нийгмийн үнэт зүйлийг төлөвшүүлэхэд оршиж байна.

2. Баривчлах шийтгэлийг зөвхөн зөрчил үйлдсэн этгээдэд оногдуулсан шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрээр оногдуулж байна.

3. Баривчлах шийтгэлийг хуулиар эрх олгогдсон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага болон Цагдаагийн байгууллага гүйцэтгэж байна.

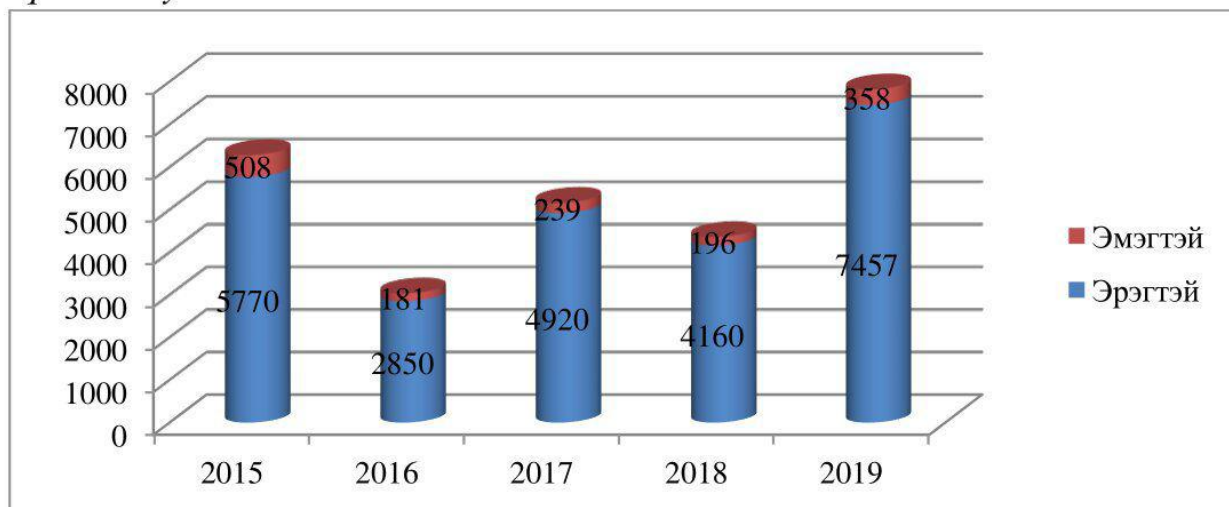
ШШГЕГ-ын харьяа Баривчлах төвд 2015-2020 оны хооронд шүүхээс оногдуулсан баривчлах шийтгэл эдлүүлсэн хүний тоог авч үзвэл, 2015 онд-6278, 2016 онд-3031, 2017 онд-5159, 2018 онд-4356, 2019 онд 7815 хүн шийтгэл эдэлсэн байна.

Зураг 1. Баривчлах төвд 2015-2019 оны хооронд саатуулагдсан этгээдүүдийн судалгаа

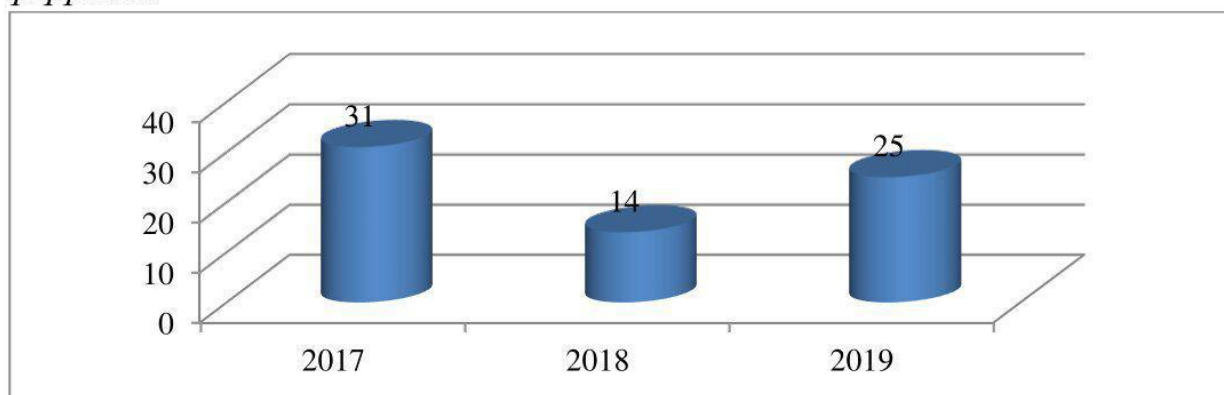
Дээрх баривчлагдсан этгээдүүдийг хүйсийн байдлаар нь судлан үзвэл дийлэнхи нь эрэгтэй хүн байх ба эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь нь 2015 онд-8%, 2016 онд-6%, 2017 онд-5%, 2018 онд-5%, 2019 онд-4,5% нь байжээ.

Зураг 2. Баривчлах төвд 2015-2019 онд саатуулагдсан этгээдүүдийн хүйсийн судалгаа

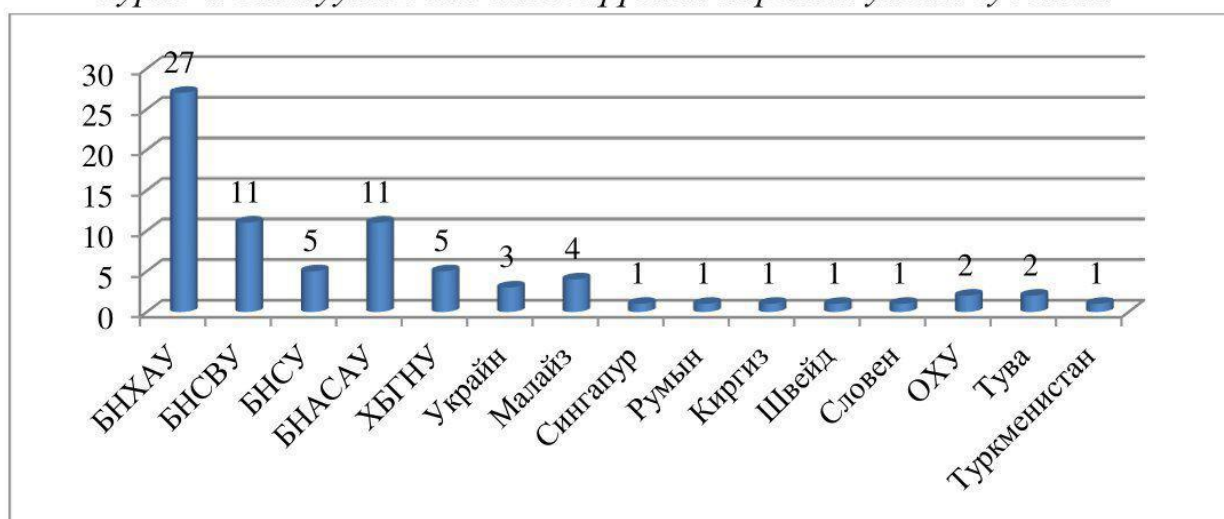

Түүнчлэн сүүлийн 3 жил 15 улсын 70 иргэн саатуулагдсан байна.

Зураг 3. Гадаад улсын харьяат саатуулагдсан этгээдүүдийн тоон үзүүлэлт

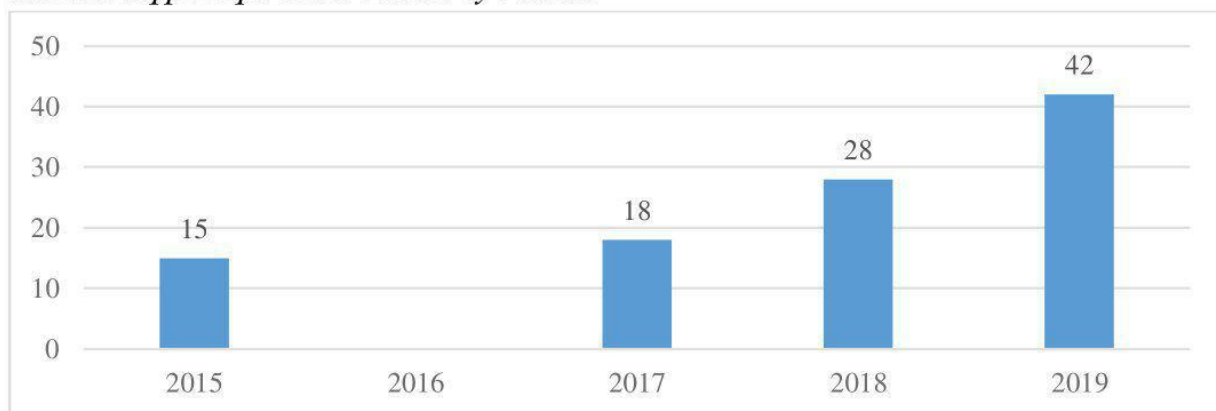

Зураг 4. Саатуулагдсан этгээдүүдийн харьяат улсын судалгаа

Баривчлах төвд насанд хүрээгүй 2015 онд-15, 2016 онд-0, 2017 онд-18, 2018 онд-28, 2019 онд-42 хүн шийтгэл эдэлсэн байна.

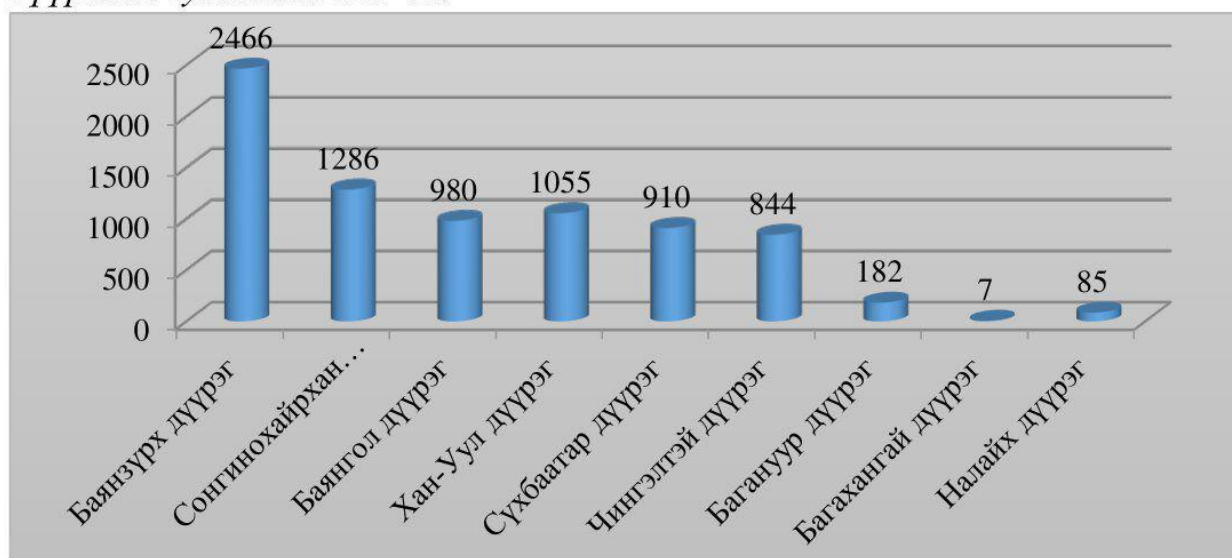
Зураг 5. Баривчлах төвд 2015-2020 оны хооронд саатуулагдсан насанд хүрээгүй этгээдийн судалгаа

Зөвхөн 2019 онд баривчлах шийтгэл эдэлсэн Улаанбаатар хотын харьяат 7815 этгээдийг дүүргээр нь ангилан авч үзвэл Баянзүрх дүүргийн

харьяат 2466 буюу 31.5%, Сонгинохайрхан дүүргийн харьяат 1286 буюу 16.4%, Баянгол дүүргийн харьяат 980 буюу 12.5%, Хан-Уул дүүргийн харьяат 1055 буюу 13.4%, Сүхбаатар дүүргийн харьяат 910 буюу 11.6%, Чингэлтэй дүүргийн харьяат 844 буюу 10.7%, Багануур дүүргийн харьяат 182 буюу 2.02%, Багахангай дүүргийн харьяат 7 буюу 0.08%, Налайх дүүргийн харьяат 85 буюу 1.8%-ийг эзэлж байна.

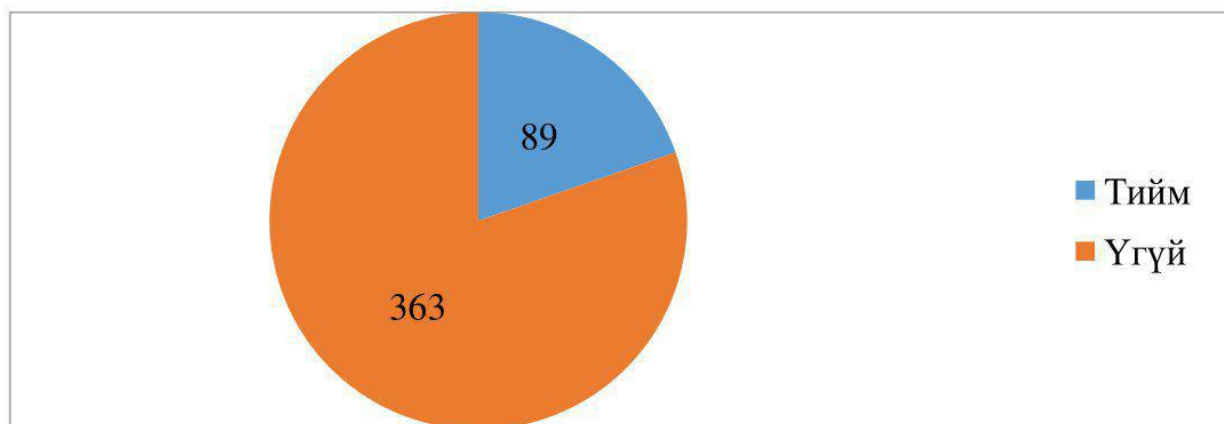
Зураг 6.Баривчлагдсан Улаанбаатар хотын харьяат иргэдийн дүүргийн судалгаа/2019 он/

2019 онд баривчлах шийтгэл эдэлсэн этгээдийг харьяаллаар нь хувааж үзвэл Налайх, Багахангай, Багануур, Хан-Уул, Баянзүрх дүүргээс 4020 буюу 51.4%, Сонгинохайрхан, Баянгол, Сүхбаатар, Чингэлтэй дүүргээс 3795 буюу 48.6%-ийг эзлэж байна.

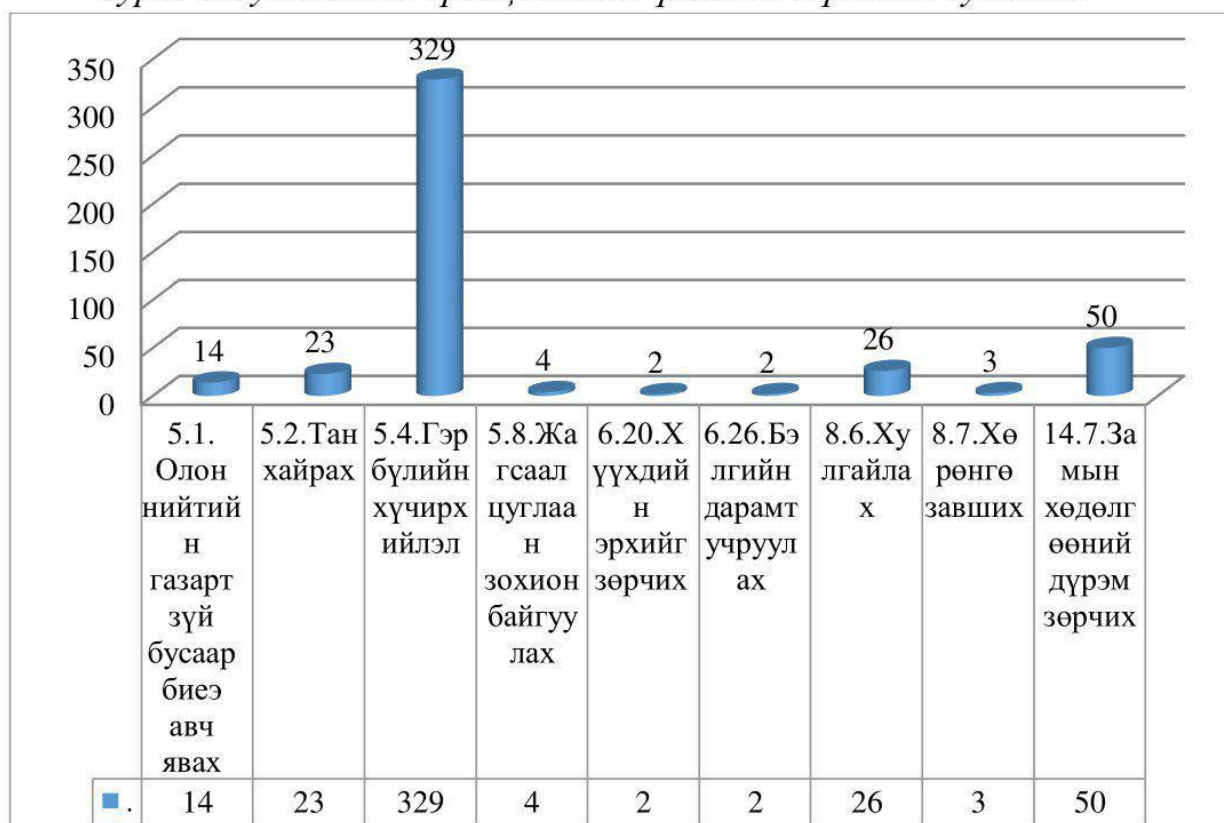
Судалгааны явцад баривчлагдсан 452 этгээдээс урьд баривчлах шийтгэл эдэлж байсан эсэх талаар судалгаа авахад 363 хүн буюу 80,3% нь урьд баривчлагдаж байгаагүй, 89 хүн буюу 19,6 нь өмнө баривчлах шийтгэл эдэлж байсан хүмүүс байлаа.

Зураг 7.Баривчлагдсан этгээдүүдийн давтан баривчлагдсан талаарх судалгааны дүн

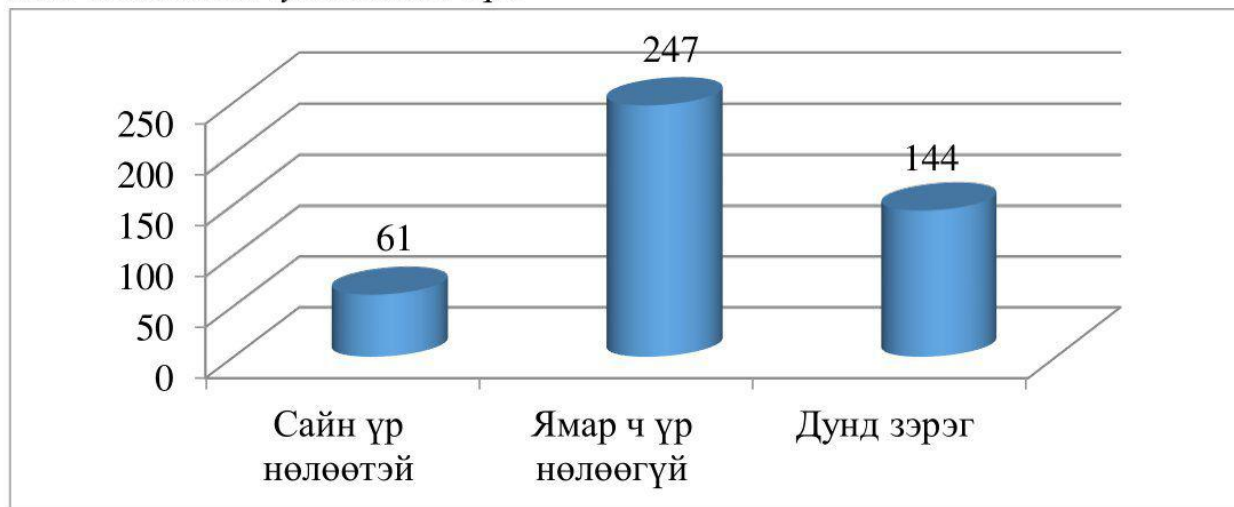
Судалгаанд оролцогчдын үйлдсэн захиргааны зөрчилийн төрлөөр нь ангилан авч үзвэл 329 буюу 72,7% нь гэр бүлийн хүчирхийлэл, 50 буюу 11,6% нь замын хөдөлгөөний дүрэм зөрчих, 26 буюу 5,7% нь хулгайлах, 23 буюу 5% нь танхайрах, 14 буюу 3,0% нь олон нийтийн газарт зүй бусаар авч явах буюу мансуурах болон бусад зөрчил үйлдсэн хүмүүс байв.

Зураг 8. Судалгаанд оролцогчдийн үйлдсэн зөрчлийн судалгаа

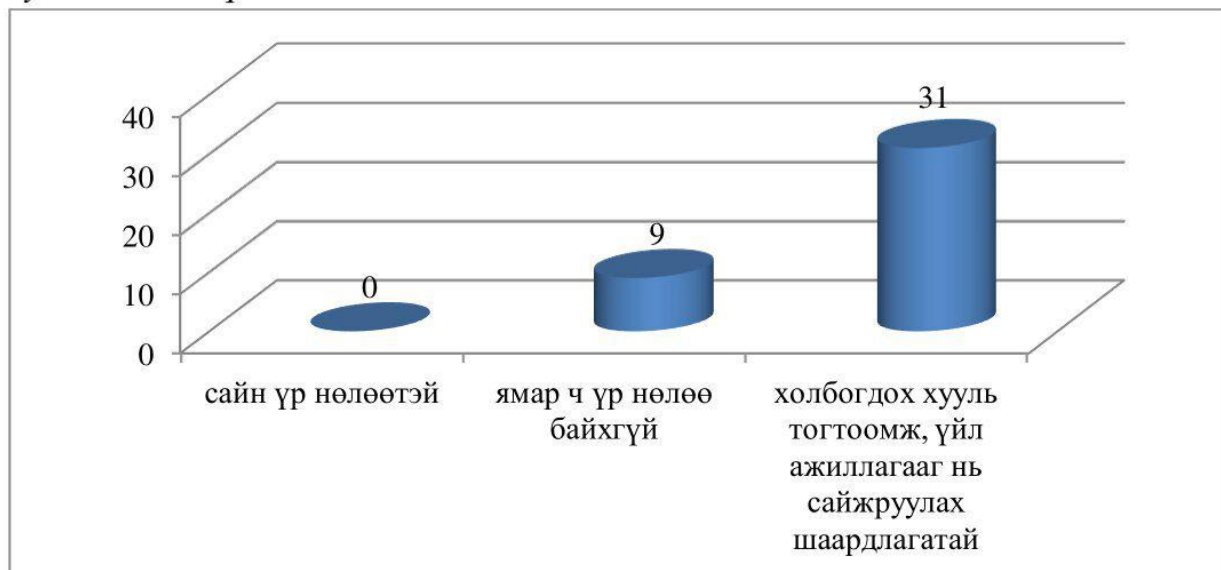
Түүнчлэн судалгаанд хамрагдсан 452 этгээдийн баривчлах шийтгэлийн үр нөлөөг та хэрхэн үнэлж байна вэ? гэсэн асуултад 247 хүн буюу 54,6 ямар ч үр нөлөөгүй, 144 хүн буюу 31,8% нь дунд зэрэг, 61 хүн буюу 13,4% нь сайн үр нөлөөтэй байна гэж хариулжээ.

Зураг 8.Баривчлагдсан этгээдээс авсан баривчлах шийтгэлийн үр нөлөөнд хийсэн судалгааны дүн

Баривчлах төвд ажиллаж буй 41 алба хаагчаас баривчлах шийтгэлийн үр нөлөөг та хэрхэн үнэлж байна вэ? гэсэн асуултад 31 алба хаагч буюу 75,6% баривчлах шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаатай холбогдох хууль тогтоомжийг өөрчлөх шаардлагатай, 9 алба хаагч буюу 21,9% нь ямар ч үр нөлөө алга, сайн үр нөлөөтэй гэж үзсэн алба хаагч байхгүй байна.

Зураг 9.Алба хаагчаас авсан баривчлах шийтгэлийн үр нөлөөнд хийсэн судалгааны дүн

Хоёр.Баривчлагдсан этгээдийн эрх зүйн байдалд хийсэн шинжилгээ

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль болон Баривчлах байрны дотоод журамд баривчлагдсан этгээдийн эрх зүйн байдлыг тогтоож өгчээ.

Нэг. Баривчлагдсан этгээдийн эрх, үүрэг:

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 146.1-т “Баривчлагдсан этгээд нь баривчлах шийтгэл эдлэх хугацаандаа баривчлах байрны захиргаа, түүний алба хаагчийн хяналтад байх бөгөөд энэ хуулийн 210.1.1, 210.1.2, 210.1.3, 210.1.5, 210.1.9, 210.1.10, 210.1.11, 210.1.12, 210.1.13, 210.1.15-д заасан эрх эдэлж, энэ хуулийн 211 дүгээр зүйлд заасан үүрэг хүлээнэ” гэжээ.

Хүснэгт 1.Баривчлагдсан этгээдийн эрх, үүрэг холбогдох хууль, журамд туссан байдал

д/д	Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд тусгагдсан байдал	Баривчлах байрны дотоод журамд туссан байдал
Нэг. Баривчлагдсан этгээдийн эрх /хоригдлын эрх/:		
1.	210.1.1.хорих ял эдлэх нөхцөл, журам, эрх, үүрэг, хязгаарлалтын талаар мэдээлэл авах; 210.1.2.хорих ангийн захиргаагаар дамжуулан өөрт холбогдох асуудлаар аль ч байгууллага, албан тушаалтанд өргөдөл, гомдол гаргах; 210.1.3.өмгөөллийн болон хууль зүйн туслалцаа авах; 210.1.5.эмнэлгийн тусламж авах; 210.1.9.хорих байгууллагын алба хаагч, эрх бүхий албан тушаалтны зүгээс хүнлэг харьцах, эсхүл хэрцгий, хүнлэг бус, нэр төрийг нь доромжилж харьцахгүй байхыг шаардах; 210.1.10.хувийн аюулгүй байдлаа хамгаалуулах; 210.1.11.өөрөө зөвшөөрсөн эсэхээс үл хамааран эрүүл мэндэд нь эрсдэл учруулж болзошгүй аливаа туршилтаас ангид байх; 210.1.12.энэ хуульд заасан журмын дагуу зөвшөөрөгдсөн тоо, хэмжээний хоол, хүнсний бүтээгдэхүүн, ахуйн болон нэн	Зургаа.Баривчлагдсан хүний эрх, үүрэг 6.1.Баривчлагдсан хүн дараах эрхийг эдэлнэ: 6.1.1.баривчлах төв /байр/-ийн нөхцөл, журам, өөрийн эрх, үүргийн талаар мэдээлэл авах; 6.1.2.хувийн аюулгүй байдлаа хамгаалуулах; 6.1.3.баривчлах төв /байр/-ийн ахуй нөхцөл, бусад асуудлаар гомдол, хүсэлт гаргах; 6.1.4.хууль, эрх зүйн туслалцаа авах; 6.1.5.эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авах; 6.1.6.ахуйн хэрэгцээний эд зүйл худалдан авах; 6.1.7.хориглосноос бусад ном, сонин сэтгүүл, хэвлэл ашиглах;

	тэргүүний бусад зүйл худалдан авах; 210.1.13.шашны зан үйл үйлдэх; 210.1.15.хуваарилагдан очсон хорих ангийн байршил, холбоо барих мэдээллийн талаар гэр бүлийн гишүүнд мэдэгдэх.	
Хоёр.Баривчлагдсан этгээдийн үүрэг /хоригдлын үүрэг/:		
2.	211.1.Хоригдол дараахь үүрэг хүлээнэ: 211.1.1.хорих ангид мөрдөх хууль тогтоомж, тэдгээрт нийцүүлэн эрх бүхий албан тушаалтнаас баталсан дүрэм, журам, хорих байгууллага, алба хаагчийн тавьсан хууль ёсны шаардлагыг заавал биелүүлэх; 211.1.2.хорих байгууллагаас тогтоосон цагийн хуваарьт үйл ажиллагааг мөрдөх; 211.1.3.хорих байгууллагын алба хаагчаас даалгасан ажлыг заавал гүйцэтгэх, хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны журмыг чанд сахих; 211.1.4.тогтоосон журмын дагуу зохион байгуулж байгаа сургалтад хамрагдах; 211.1.5.эрүүл мэндээ хамгаалах, эмчийн зөвлөгөө, шаардлагыг биелүүлэх, хуурамчаар болон санаатайгаар өвчилсөн, эрүүл мэнд, бие эрхтэндээ гэмтэл учруулсан бол холбогдох зардлыг төлөх; 211.1.6.эзэмшиж байгаа эд хөрөнгө, хөдөлмөрийн багаж хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийг зориулалтын дагуу ашиглах, эвдэж гэмтээхгүй байх;	6.2.Баривчлагдсан хүн дараах үүрэг хүлээнэ: 6.2.1.баривчлах төв /байр/-ийн дотоод журмыг чанд сахин мөрдөх; 6.2.2.албан хаагчийн тавьсан хууль ёсны шаардлагыг биелүүлэх; 6.2.3. эрүүл ахуй, ариун цэвэр сахих; 6.2.4.өөрт эзэмшүүлсэн эд зүйлсэд ариг гамтай хандах; 6.2.5.зохион байгуулж буй сургалтанд тогтмол хамрагдах;

211.1.7.гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэхэд уриалах, өдөөн хатгах, зохион байгуулах идэвхтэй үйлдэл, эс үйлдэл гаргахгүй байх; 211.1.8.хорих байгууллагын алба хаагч, эрх бүхий албан тушаалтан, бусад хоригдол болон хорих байгууллагад байгаа бусад хүнтэй хүндэтгэлтэй харьцах; 211.1.9.эрүүл ахуй, ариун цэврийн шаардлагыг сахих. 211.2.Хорих ангид суулт хийх, өлсгөлөн зарлах, хоригдол хөдөлгөөнт утас ашиглах, хадгалах болон бэлэн мөнгө, валют, үнэт зүйл ашиглах, хадгалахыг хориглоно. 211.3.Хоригдол энэ хуульд заасан эрхээ эдлэхдээ энэ хууль, хорих ангийн дотоод журам болон бусад хоригдол, хорих ангийн алба хаагчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчихгүй байх үүрэгтэй. 211.4.Хорих ял эдэлж байгаа гадаадын иргэн энэ зүйлд заасан эрх эдэлж, үүрэг хүлээхийн зэрэгцээ гадаад хэргийн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллагын консулын асуудал хариуцсан нэгжээр дамжуулан өөрийн улсын Дипломат төлөөлөгчийн газрын ажилтантай уулзах, харилцах эрхтэй.	
--	--

Дээрхээс хүснэгтээс харахад баривчлагдсан этгээдийн эрх, үүргийг хоригдолтой адилтгасан нь ойлгомжгүйгээр барахгүй, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд заасан хоригдлын эрхийг эдлэх боловч дахин Баривчлах байрны дотоод журмаар мөн адил эрх эдлэх нь тодорхойгүй байдал үүсгэж байна.

Хоёр.Баривчлах байрны ахуй нөхцөл:

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 147 дугаар зүйлийн 147.1.”Баривчлагдсан этгээд нь Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийн 24.1, 24.4-д заасан ахуйн хангамжаар, энэ хуулийн 231.6-д заасан хэмжээний илчлэгтэй хоол, хүнсний зүйл болон хувцас, хэрэгцээтэй үедээ хэрэглэх ундны усаар хангагдана” гэж заажээ.

Хүснэгт 2.Баривчлах байрны ахуй нөхцөл холбогдох хууль, журамд туссан байдал

Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуульд туссан байдал	Баривчлах байрны дотоод журамд туссан байдал
24.1.Хоригдсон этгээд нь ариун цэвэр, эрүүл ахуйн шаардлагад тохирсон нөхцөл, унтаж амрах боломжоор хангагдана. 24.5.Хоригдсон этгээд нь аллага, хүчирхийлэл, садар самууныг сурталчилснаас бусад ном, сонин, сэтгүүлийг хорих өрөөндөө байлгаж болно.	2.2.Баривчлах төв /байр/ нь агааржуулах төхөөрөмжтэй байх ба байгалийн болон ердийн гэрэлтүүлэгтэй, салхивчтай байна. 2.3.Баривчлах төв /байр/-д нэг хүнд ноогдох зай талбайн хэмжээ нь 2.5м2-с багагүй байна.
	Долоо.Баривчлагдсан хүний ахуй хангамж, үйлчилгээ 7.1.Баривчлагдсан хүний бие, өрөөнд дараах эд зүйл байлгахыг зөвшөөрнө: 7.1.1.тухайн улирлын хувцас.дотуур хувцас; 7.1.2.ариун цэврийн хэрэгсэл /оо, сойз, гар нүүрийн болон эдийн саван, алчуур, сахлын машин, жижиг хэмжээтэй 1 үйлдэлтэй хумсны хутга, нүүр, гарын тос, хуурай, нойтон салфетка, ариун цэврийн цаас, эмэгтэй хоригдлын хувьд ариун цэврийн хэрэглэл, гоо сайхны хэрэгсэл/; 7.1.3.хучлага, гудас, ор хөнжлийн даавуу; 7.1.4.эрүүл ахуйн шаардлага хангасан хоёр килограмм хүртэлх гурилан бүтээгдэхүүн; 7.1.5.эмчийн бичгээр зөвшөөрсөн мансууруулах, тайвшруулахаас бусад эм /тоо, ширхэг, нэрийг дурьдсан байна/-ийг

	сувилагчид хадгалуулан, шаардлагатай үед жорын дагуу авч хэрэглэх; 7.1.6.аллага, хүчирхийлэл, садар самууныг сурталчилснаас бусад сонин, ном, сэтгүүл 5-с дээшгүй, тэмдэглэлийн дэвтэр, хуванцар гадартай тосон бал тус бүр 1 ширхэг; 7.2.Энэ журмын 7.1-д зааснаас бусад эд зүйлсийг баривчлагдсан хүний бие болон өрөөнд байлгахыг хориглоно. 7.3.Баривчлах төв /байр/ нь эрүүл ахуйн шаардлага хангасан нийтийн халуун усны өрөөтэй байна. 7.4.Баривчлагдсан хүнийг долоо хоногт нэг удаа усанд орох боломжоор хангана. 7.5.Халуун усанд ороход шаардагдах ариун цэврийн хэрэгсэл/ савангаас бусад/-ийг баривчлагдсан хүн өөрөө хариуцана. 7.6.Баривчлагдсан хүний өөрийнх нь хүсэлтээр буюу ариун цэвэр, эрүүл ахуйн шаардлагын дагуу түүний үсийг засна; 7.7.Баривчлагдсан хүнд олгож буй хучлага, гудас, ор дэвсгэрийн хэрэгслийг угааж, ариутгасан байна. 7.8.Энэ журмын 7.1.3-т зааснаас бусад эд зүйлийг баривчлагдсан хүн өөрөө хариуцна.
--	--

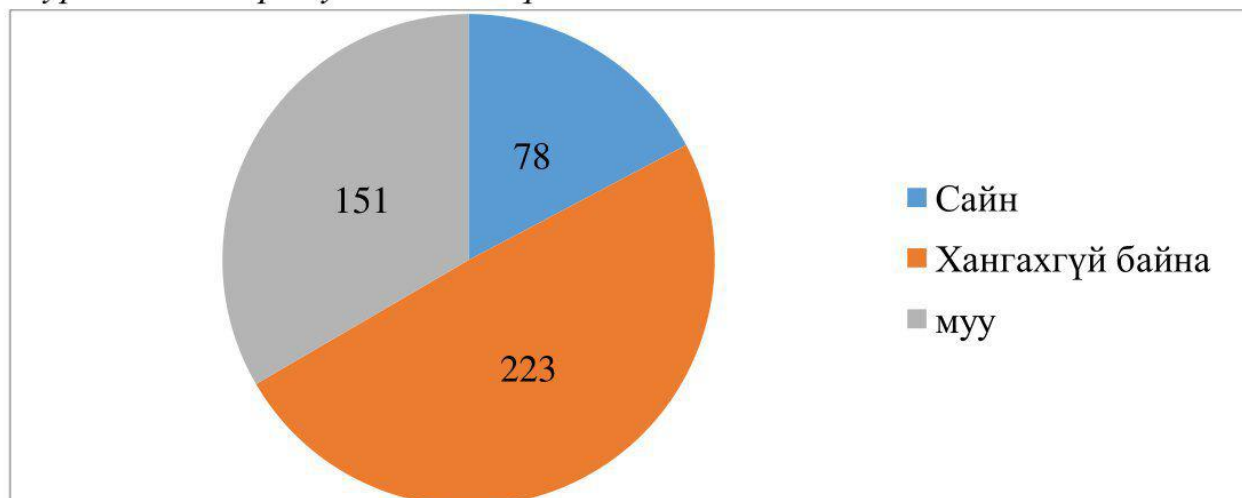
Судалгаанд оролцсон 452 баривчлагдсан этгээд баривчлагдан этгээдийн эрхийг хангах ажлыг та хэрхэн дүгнэж байна вэ? гэсэн асуултанд 228 хүн буюу 50,4% нь сайжруулах шаардлагатай, 146 хүн буюу 32,3% нь муу, 78 хүн буюу 17,2% нь хангалттай сайн гэж хариулжээ.

Зураг 10.Баривчлагдсан этгээдүүдээс авсан эрхийн баталгааны чиглэлээрх судалгааны дүн

Судалгаанд оролцсон 452 баривчлагдсан этгээд баривчлах байрны нөхцөл, журам таны хэрэгцээ шаардлагыг хангаж байна уу? гэсэн асуултанд 151 хүн буюу 33,4% нь муу, 78 хүн буюу 17,2% нь сайн, 223 хүн буюу 49,3% нь хангахгүй байна гэж хариулжээ.

Зураг 11. Баривчлагдсан этгээдүүдээс авсан баривчлах байрны нөхцөл, журмын талаарх судалгааны дүн

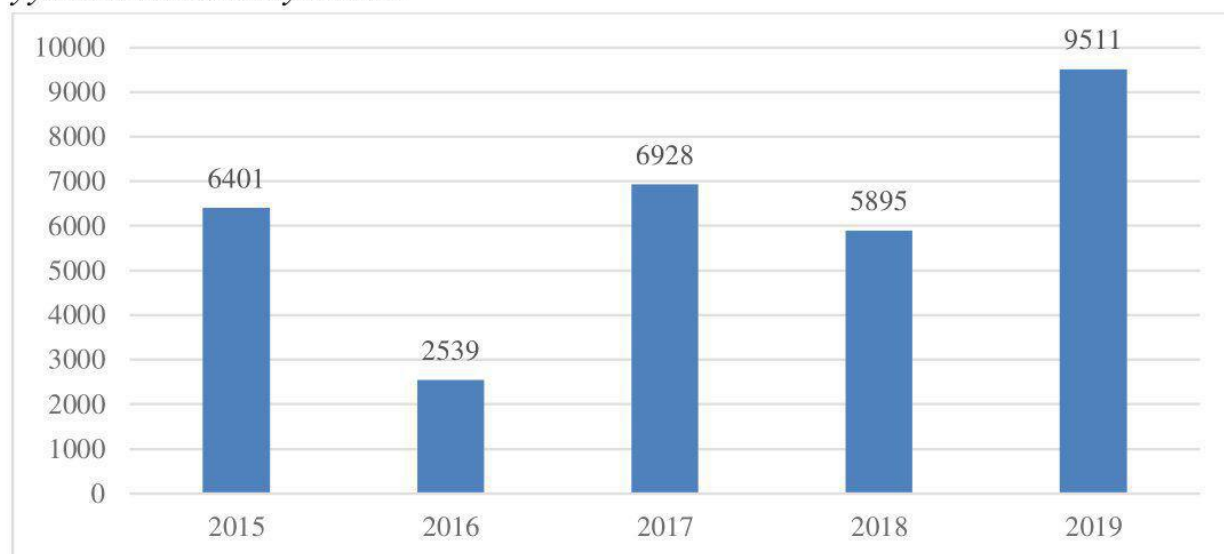
Гурав. Баривчлагдсан этгээд бусадтай харилцах:

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 146.3-т “Баривчлагдсан этгээд 7 хоногт нэг удаа 1 цаг хүртэл хугацаагаар бусадтай уулзалт хийж, нэг удаа илгээмж авч, нэг удаа захидал илгээж болно”, 146.4-т “Баривчлагдсан этгээд өдөрт 1 цагаас доошгүй хугацаагаар гадаалах, биеийн тамирын дасгал хийх болон 7 хоногт нэг удаа 5 минутаас ихгүй хугацаагаар утсаар ярьж болно”, холбогдох зардлыг өөрөө хариуцна гэжээ.

Баривчлагдсан хүн нь ажлын 5 хоногт 1 удаа, 1 цагаас ихгүй хугацаагаар бусадтай уулзах, 1 удаа илгээмж авах, 1 удаа захидал илгээж болно. Нийгмийн ажилтны зөвшөөрлөөр 7 хоногт 1 удаа 5 минутаас ихгүй хугацаагаар утсаар ярьж болно. Уулзалтыг баривчлах төв /байр/-ийн даргын баталсан хуваарийн дагуу дарга, дэд даргын зөвшөөрлөөр ээлжийн

даргын хяналтад зохион байгуулна. Баривчлагдсан хүн нь 1 цагаас дээшгүй хугацаагаар гэр бүлийн гишүүн, найз нөхөдтэйгээ уулзаж болох бөгөөд харуул хамгаалалтын ажилтан байнгын хяналт тавих ба хориотой эд зүйл дамжуулахыг хориглоно. Харуул хамгаалалтын ажилтан нь уулзалтаар хүлээн авсан эд зүйлд үзлэг хийж, энэ журмаар зөвшөөрсөн эд зүйлийг баривчлагдсан хүнд хүлээлгэн өгөх, зөвшөөрснөөс бусад эд зүйлсийг уулзалтаар ирсэн хүнд буцаан өгч, тэмдэглэл үйлдэнэ.

Зураг 12. Баривчлагдсан этгээдүүдээс 2015-2019 онд ар гэртэйгээ түр уулзалт хийсэн судалгаа

Баривчлах төв /байр/-ийн даргын баталсан хуваарийн дагуу баривчлагдсан хүнийг өдөрт 1 цагаас багагүй хугацаагаар гадаалуулж, биеийн тамирын дасгал хийлгэх ба хэт халуун, хүйтэн зэрэг цаг агаарын хүндрэлтэй үед гадаалуулах эсэхийг төв /байр/-ийн дарга шийдвэрлэнэ.

Дөрөв. Баривчлагдсан этгээдийн цай, хоол:

Баривчлагдсан хүнд өдөрт 2 удаа халуун хоол, гурван удаа цай, нэг удаа гурилан бүтээгдэхүүн өгөх бөгөөд баривчлагдсан нэг хүнд ногдох хоногийн хоолны илчлэг нь 2800 килокалориос багагүй, 0.5 литр байх ба хэрэгцээт үедээ уух ундны усаар хангагдана. Баривчлагдсан хүнд хоногт олгож буй хоолны дээжийг улирал тутамд шинжилгээнд өгч, илчлэгийг тодорхойлуулах бөгөөд хууль тогтоомжид заасан хэмжээнд хүрээгүй бол нэмэгдүүлэх арга хэмжээ авна. Хоолны илчлэг тодорхойлуулсан баримтыг Баривчлах төв /байр/-ийн санхүүд хадгална.

Эмч нь хоол бэлтгэх, боловсруулах, олгох явц, хүнсний хадгалалт, хамгаалалт, гал тогоо, хоолны хэрэгслийн ариун цэвэр, цэвэрлэгээ, эрүүл ахуйн шаардлагад өдөр тутам хяналт тавьж, илэрсэн зөрчлийг арилгуулах,

хоолны дээжийг хадгалан, 72 цагийн дараа бүртгэл хөтлөн устгана. Албаны тогооч нь хоолны орц, амт чанар, түүнчлэн баривчлагдсан хүн бүрт хоол олгогдож байгаа эсэхэд хяналт тавих ба хамгаалалтын ажилтнууд хоол олгох үед байлцана. Баривчлах төв /байр/-ийн, гал тогоонд баривчлагдсан хүнд нэг өдөрт олгогдох хүнсний орц, 7 хоногийн хоолны цэсийг ил байрлуулдаг байна.

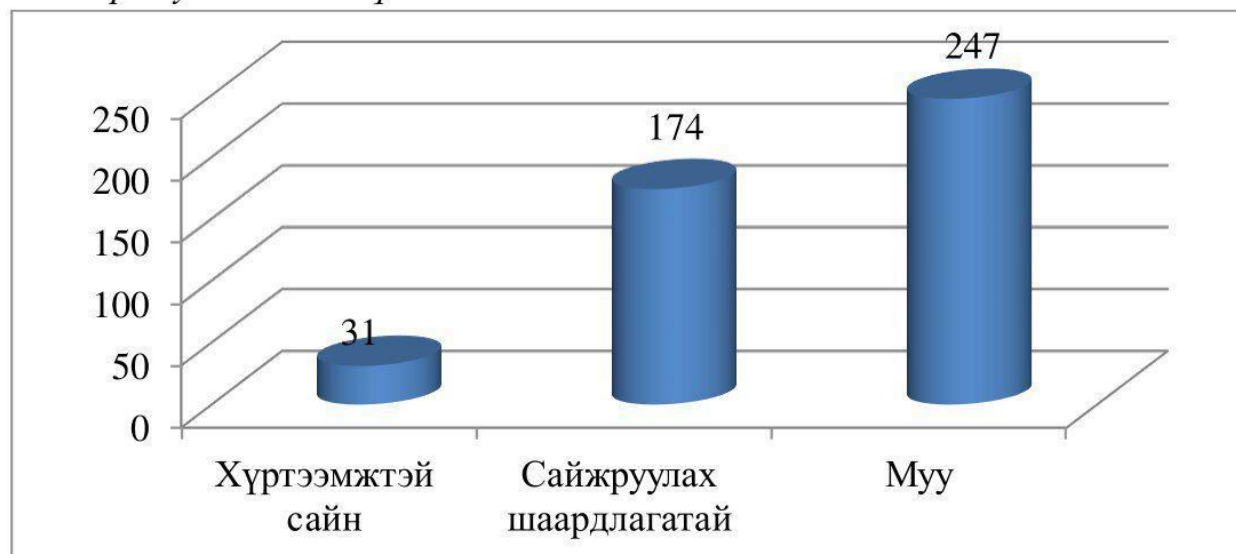
Баривчлах төв болон байрны захиргаанаас дараах төрлийн төлбөрт үйлчилгээг баривчлагдсан хүнд үзүүлж болно. Үүнд:

1.төлбөрт өрөөнд байрлуулах;

2.захиалгаар хоол, хүнсний бүтээгдэхүүн, ариун цэвэр, ахуйн хэрэглээний зүйлс, ном, сонин, сэтгүүл зэргийг худалдаалах.

Судалгаанд оролцсон 452 баривчлагдсан этгээд баривчлах байрны хоолны чанар, хүртээмжийн шаардлагыг тань хангаж байна уу? гэсэн асуултанд 31 хүн буюу 6,8% нь хүртээмжтэй сайн, 174 хүн буюу 38,4% нь сайжруулах шаардлагатай, 247 хүн буюу 54,6% нь муу гэж хариулжээ.

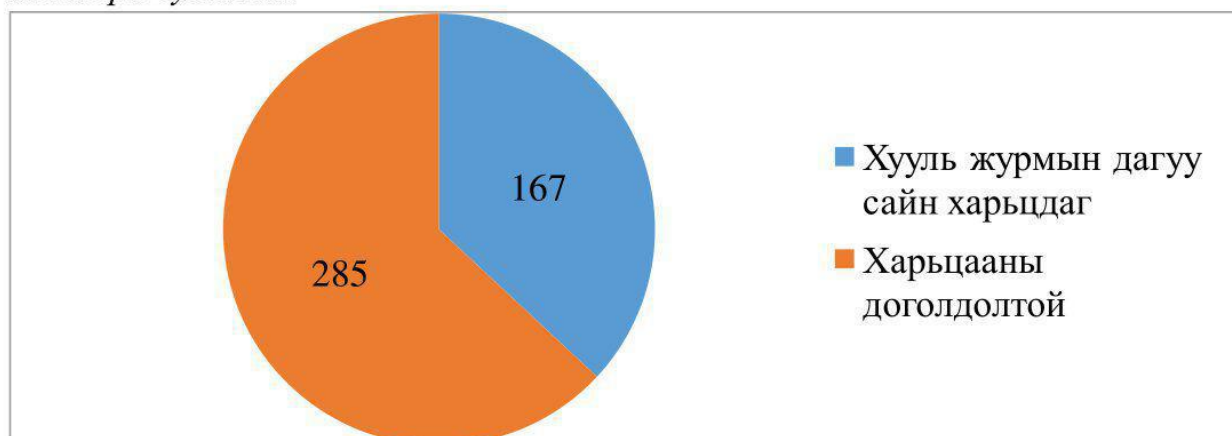
Зураг 13.Баривчлагдсан этгээдээс авсан хоолны чанар, хүртээмжийн талаарх судалгааны дүн

Тав.Баривчлагдсан этгээдийн гаргасан гомдол, хүсэлтийг хянан шийдвэрлэсэн байдал:

Баривчлагдсан хүн нь баривчлах төв /байр/-ийн нөхцөл байдал болон алба хаагчдын зан, харилцааны талаар гомдол, хүсэлт гаргаж болно. Баривчлах төв /байр/-ийн нийгмийн ажилтан нь гомдол, хүсэлт гаргасан хүнтэй биечлэн уулзаж, энэ талаар төв /байр/-ийн даргад танилцуулж, шийдвэрлүүлнэ.

Зураг 14.Баривчлагдсан этгээдүүдээс авсан алба хаагчдын харьцааны талаарх судалгаа

ШШГЕГ-ын харьяа Баривчлах төвийн захиргаанд баривчлагдсан этгээд, тэдний ар гэрээс гаргасан өргөдлийг судлан үзэхэд 2015 онд баривчлагдсан этгээд-25, ар гэр-18, нийт 43, 2016 онд баривчлагдсан этгээд-2, ар гэрээс-5, нийт 7, 2017 онд баривчлагдсан этгээд-6, ар гэр-23, нийт 19, 2018 онд баривчлагдсан этгээд-240, ар гэр-15, нийт 255, 2019 онд баривчлагдсан этгээд-154, ар гэр-29, нийт 183 өргөдөл, хүсэлт гаргасан байна.

Зураг 15.Баривчлах шийтгэл эдлүүлэхтэй холбоотой гаргасан өргөдлийн судалгаа /2015-2019/

ШШГЕГ-ын даргын 2019 оны 6 дугаар сарын 07-ны өдрийн А/110 дугаар тушаалаар батлагдсан “Сэтгэл зүйн ажлын заавар”-ын зорилго нь хоригдол, хоригдсон болон баривчлагдсан этгээд /цаашид “хоригдогч” гэх/-ийн сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг хангах, сэтгэл зүйн тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэхэд дэмжлэг үзүүлэн мэргэжлийн үйл ажиллагааны

дараалал, арга, хэлбэр, хэрэгжүүлэх аргачлалыг тодорхойлж, сэтгэл зүйчийн өдөр тутмын үйл ажиллагааг зохицуулахад оршино гэжээ.

Түүнчлэн тус зааварт баривчлах төвийн сэтгэл зүйч:

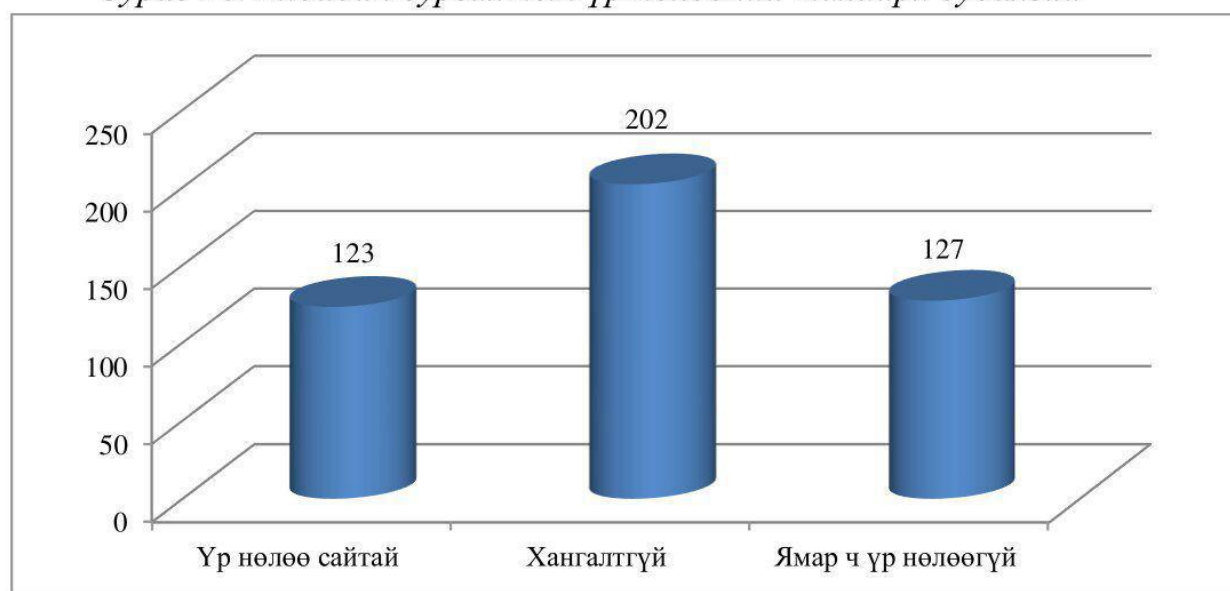
1.Сэтгэл зүйн тулгамдсан асуудалтай баривчлагдсан этгээдэд сэтгэл зүйн зөвлөгөө өгч үр дүнгийн талаар удирдлагад танилцуулах;

2.Баривчлагдсан этгээдийн сэтгэлийн хөдөлгөөний тэнцвэрт байдлыг хангахад чиглэсэн үйлчилгээ үзүүлэх;

3.Албадан сургалтыг нийгмийн ажилтан, төрийн болон төрийн бус байгууллагатай хамтран зохион байгуулах чиг үүргийг хэрэгжүүлэхээр тусгасан байна.

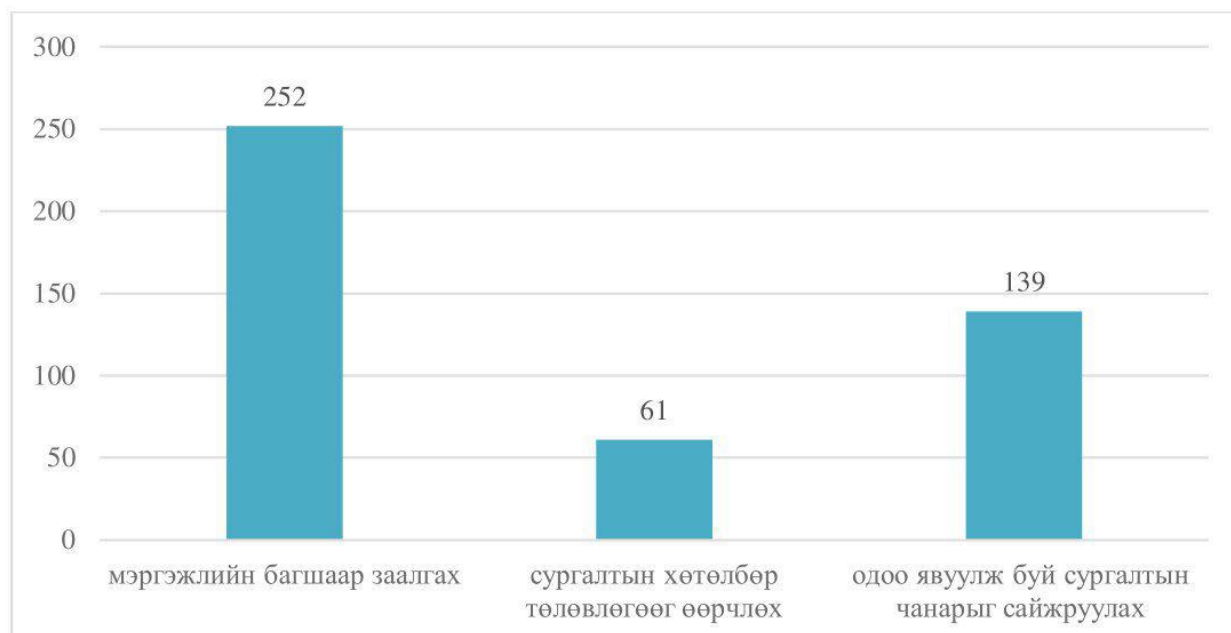
Судалгаанд хамрагдсан 452 этгээд Баривчлах байрнаас зохиож буй албадан сургалтын үр нөлөөг та хэрхэн үнэлж байна вэ? асуултад 123 нь буюу 27,2% нь үр нөлөө сайтай, 202 нь буюу 44,6% нь хангалтгүй, 28% нь ямар ч үр нөлөөгүй гэж хариулжээ.

Зураг 16. Албадан сургалтын үр нөлөөний талаарх судалгаа

Түүнчлэн албадан сургалтыг хэрхэн явуулах нь зүйтэй гэж үзэж байна вэ? гэсэн асуултад мэргэжлийн багш нараар заалгах гэж 252 буюу 55,7%, сургалтын хөтөлбөр, төлөвлөгөөг өөрчлөх гэж 61 буюу 13,4%, одоо явуулж буй сургалтын чанарыг сайжруулах гэж 139 буюу 30,7% нь үзжээ.

Зураг 17.Албадан сургалтын үр дүнг дээшлүүлэх талаарх санал

Судалгааны үр дүн, дүгнэлтийг үндэслэн дараах зөвлөмжийг гаргалаа.

Нэг.Удирдлага, зохион байгуулалт, эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд:

1.Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газраас баривчлах шийтгэлийг улсын хэмжээнд хэрэгжүүлэх хүрээнд аймаг, орон нутагт баривчлах шийтгэл гүйцэтгэх чиглэлээр бэлтгэл ажлыг /баривчлах байр, өрөө, алба хаагч, зан үйлд нөлөөлөх албадан сургалт явуулах материаллаг бааз, хамтын ажиллагаа/ хангахад чиглэсэн судалгааны ажлыг явуулах;

2.Баривчлах шийтгэлийг хорих, болон цагдан хорих ажиллагаатай холбон ойлгох асуудлыг нэг мөр болгон тусад нь “Баривчлах шийтгэл оногдуулсан шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль” болгон нөхцөл, журам, эрх үүрэг, сургалт, хөдөлмөртэй холбоотой бүх харилцааг зохицуулан хуульчлан өгөх;

3.Зан үйлд нөлөөлөх албадан сургалтыг удирдан явуулах мэргэшсэн багш, сэтгэл зүйчдийг 50 хүнд-1 гэсэн орон тоотой байхаар зохион байгуулах.

Хоёр.Үйл ажиллагааны хүрээнд:

1. Зан үйлд нөлөөлөх албадан сургалтын үр нөлөөг сайжруулах чиглэлээр мэргэшсэн сургалтын байгууллага, багш нараар түлхүү заалгах, сургалтын орчин үеийн арга хэлбэрийг ашиглан сургалтын чанарыг сайжруулах;

2. Баривчлах байрны дотоод журмыг зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг нэмэгдүүлж, шийтгэлийн цээрлүүлэх шинжийг тодотгосон журмыг батлах;

3. Баривчлагдсан этгээдийг хөдөлмөрлүүлэх нөхцөл, боломжийг бүрдүүлэхэд орон нутгийн засаг, захиргааны байгууллагатай хамтран ажиллан, төлбөр төлөлтийг нэмэгдүүлэх.

**ХЯМРАЛТ ҮЕ, ОНЦГОЙ НӨХЦӨЛ БАЙДЛЫН ҮЕ ДАХЬ
ХУВЬ ХҮНИЙ СЭТГЭЛ ЗҮЙН ОНЦЛОГ,
ТҮҮНД ҮЗҮҮЛЭХ СЭТГЭЛ ЗҮЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭ
PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE IN EMERGENCY SITUATIONS**

Б.МӨНХБААТАР

Дотоод хэргийн их сургуулийн
Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн сургуулийн
Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн багш, ахмад

Товч агуулга: Хямралт үе, онцгой нөхцөл байдлын тухай ойлголтыг сэтгэл судлалын шинжлэх ухааны үүднээс тайлбарлан, нөхцөл байдалд үзүүлэх хариу үйлдлүүдийн талаар судлаачдын байр суурийг тайлбарласан болно.

Түлхүүр үг: хямралт үе, хариу үйлдэл, стрессор,

Abstract: The concept of crisis and emergency situations is explained by the points of view of psychological science, as well as the position of researchers in relation to the reaction to the situation.

Key words: crisis period, reaction, stressor

Сэтгэл судлалын шинжлэх ухаанд хямралт байдал хүний амь бие, эрүүл мэндэд нөлөөлж буй сөрөг нөлөөлөлд үзүүлж буй хариу үйлдэл \хамгаалалтын механизм\ буюу сэтгэл зүйн хурцадмал илрэл хэмээн тодорхойлсон байдаг. Хямралт байдал нь тухайн цаг хугацаа, орон зайн нөлөөллөөс үүдэлтэй байдаг бөгөөд энэ нөхцөл байдлаасаа гарч хэвийн байдалд шилжихэд багагүй хугацаа, хүчин чармайлт шаардагддаг. Хямралт байдлын үеийг энгийн аргаар шийдвэрлэх боломжгүй бөгөөд энэ байдал даамжирвал айдас түгшүүр нь тэвчихийн аргагүй байдалд хүргэдэг. Энэхүү байдлыг шийдвэрлэж даван туулахад хүний биеийн болон сэтгэл санааны бүхий л нөөц боломжийг нээн илрүүлж өөрийгөө хянах хамгаалалтын механизмыг мөн ашигладаг.

Сүүлийн жилүүдэд сэтгэл зүйн хямралт байдлыг судлаачид эрчимтэйгээр судлах болсон бөгөөд хүүхэд хүртэл том хүнтэй адил ямар нэг төрлийн хямралыг туулдаг гэж үздэг. Өмнө нь хүний насны хямралыг

илүүтэй судалдаг байсан бол сүүлийн жилүүдэд бусад төрлийн сэтгэл зүйн хямралыг тодорхойлон судалсаар байна.

Сэтгэл зүйн хямралт байдлыг үүсгэгч хүчин зүйл нь ямар нэг төрлийн эрсдэлт байдал байх бөгөөд энэ нь хувь хүний бие эрүүл мэнд болон сэтгэл санаанд маш том сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Энэхүү эрсдэлт нөхцөл байдалд – байглийн давагдашгүй нөхцөл байдал, зэвсэгт мөргөлдөөн, террорист халдлага, осол, гэмт халдлага, гэнтийн тохиолдол, бэлгийн хүчирхийлэл, дээрэм болон бусад төрлийг гэмт хэрэг, ойр дотны хүн нас барах, эдгэшгүй хүнд өвчнөөр өвчилсөн талаарх онош г.м хамаарна. Энэхүү нөхцөл байдлуудын нөлөөллөөр хүний аюулгүй байх мэдрэмж алдагдаж стресс үүсгэдэг байна.

Хүнд стресст өгөх хариу урвал ба дасан зохицохуйн хямрал¹: Учруулах хор хохирлыг нь харгалзан сэтгэлийн стрессоруудыг дотор нь сул хүчтэй стрессор дунд зэргийн хүчтэй стрессор, хүчтэй стрессор, сүйрүүлэх хүчтэй стрессор гэсэн хэд хэдэн зэргэлэлд хуваадаг. Сэтгэлийн стрессорын зэрэглэлээс хамааран хөнгөн буюу хүнд стресс үүснэ. Хэдийчинээ хүчтэй стрессор нөлөөлнө төдий хэмжээний хүнд стресс илэрнэ. Сүйрүүлэх буюу хүчтэй стрессүүдийн нэг бол гамшиг осол юм.

Гамшиг бол сэтгэлийн хүчтэй стрессор мөн: Нэгэн зэрэг олон хүний эрүүл мэнд, амь нас буюу үнэт зүйлсийг сүйрүүлэх аюултай, бас хүнд гарз хохирол учруулах нөлөөтэй, урьдаас мэдээгүй, цаг бусын гай тохиолдохыг гамшиг гэж үзэж болно. Сэтгэл зүйн хувьд гамшигт нэрвэгдэгсдийг 3 бүлэгт хуваан авч үздэг. Үүнд:

- Шууд нэрвэгдэгсэд
- Далд нэрвэгдэгсэд
- Дам буюу ар гэр, тухайн орон нутгийн хүн ам.

Гамшигт нэрвэгдэгсэд бие сэтгэцийн дотоод нөөцөө дайчилж биемахбод хийгээд сэтгэцээ хүчдэлийн байдалд оруулж гамшигийн уршгаас өөрийгөө хамгаалах хариу урвал өгнө. Ийм хамгаалах хариу урвал болох бие сэтгэцийн хүчдэлийн байдлыг гамшигийн стресс гэдэг. Гамшигт нэрвэгдэгсэд түүнд айдсаар, сэтгэл түгшилтээр, сэтгэл гутралаар буюу

¹ Грановская Р.М. Психологическая защита. – СПб.: Речь, 2007. – 476 с.

Добряков И.В., Никольская И.М. Кризисная психотерапия детей с посттравматическими стрессовыми расстройствами с позиции представлений об уровнях защитной системы человека // IX Мнухинские чтения. Современные аспекты клиники, диагностики и лечения психопатологических синдромов в детской психиатрической практике. Сб мат. конференции, посвященной памяти профессора С.С. Мнухина. – СПб., 2010. – С. 121-127.

бусад тааламжгүй сэтгэл хөдлөлөөр хариу урвал өгнө. Эдгээр хариу урвалууд буюу бусад тааламжгүй сэтгэл хөдлөлүүд гамшигт нэрвэгдэгсдийн бие махбод хийгээд сэтгэцийг хүчдэлийн байдалтай болгодог. Иймд гамшигийг сэтгэлийн стрессор хэмээн тооцох нь бий. Сэтгэлийн стрессоруудын дотроос хамгийн их хор уршигтай, хүчтэй нь гамшигийн стресс гэж хэлж болно.

Хүчтэй сэтгэлийн стрессорт үзүүлэх хариу урвал: Хүчтэй сэтгэлийн стрессорын буюу гамшигийн учруулж байгаа бодит аюул заналыг хийгээд гарз хохирлыг мэдэрхүйн бүхий л эрхтнүүдээрээ хүртэн хүлээн авсан хувь хүн бүр гамшигийн шинж чанарт тохирох өөр өөрийн сэтгэл зүйн өвөрмөц хариу урвал өгдөг. Гамшиг түүний уршигт нэрвэгдэгсдийн зарим нь хүчтэй айдсаар, нөгөө хэсэг нь сэтгэл зүйн түгшилтээр, гурав дахь нь сэтгэл гутралаар, дөрөв дахь нь ичиж зовох мэдрэмжээр, зарим хэсэг нь гэмших сэтгээлээр, мөн хэсэг нь уур омогоор, тааламжгүй сэтгэл хөдлөлөөр, дасан зохицолтын хямралаар тус тус хариу урвал үзүүлдэг. Гамшигт нэрвэгдэгсдээс стрессорт өгч байгаа хариу урвалыг бүхэлд нь стресст өгөх хариу урвал гэнэ. Энэхүү хариу урвалыг өвчний олон улсын 10 дугаар ангилалд: 1. Стресст өгөх цочмог хариу урвал, 2. Гэмтлийн дараах стрессийн эмгэг, 3. Дасан зохицолтын хямралын хариу урвал гэж 3 бүлэгт хуваан авч үздэг.

Хүчтэй стресст айдсаар хариу урвал өгөх: Амь насанд заналхийлж байгаа гай гамшиг тохиолдоход хүн, биологийн төрөл зүйл болох амьтан хүртэл хүчтэй айдаст автаж зөнгөөрөө зугтах үйл гаргадаг. Айдас бол бодитой аюулын дохиог хүлээн авч байгаа үед үүсдэг сэтгэлийн хариу урвал юм.

Айдасын хариу урвал – мэдээжийн хийгээд тодорхой, гадаад гэнэтийн, хоромхон зуурын аюул заналаас болж өөрийгөө удирдах, хяналтаа алдах, биологийн шинж чанараасаа /хүүхэн хараа өргөсөх, зүрх дэлсэх, амьсгаа давчдах, бие салганан чичрэх, хөлс цутгах/ зэрэг хариу үйлдлүүдийг үзүүлдэг бөгөөд хаа байгаа газраасаа зугтах үйлдлийг айдсын хариу урвал гэдэг.

Гэмтлийн дараах стрессийн хариу урвал² /посттравматическая стрессовая реакция/: Гай гамшигийн аюул занал, айлган сүрдүүлэлт зэрэг ямар нэг төрлийн бие махбодийн гэмтэл хийгээд сэтгэл зүйн цохилтыг

² Утга адил үг: 1. Гэмтлийн дараах стрессийн эмгэг/Посттравматическая стрессовое расстройства/, 2.Гэмтлийн невроз /Посттравматический невроз/,

тухайн цаг мөчийг мэдэрсэн, харсан, өөрөө туулж өнгөрүүлсэн зэрэг мэдрэмжүүд нь айдас, үзэн ядалт, цочмог байдал зэрэг илрэлээр тухайн үйл явдлаас хойш хэдэн долоо хоногоос хэдэн жилийн дараа хүртэл илрэх тохиолдол бий. Ийм гарал үүсэлтэй сэтгэлийн дарамтыг гэмтлийн дараах стрессийн хариу урвал хэмээн тодорхойлж болно³. Тэдгээр хохирогчдод дараах шинж тэмдэгүүд илэрдэг. Үүнд: *Сэтгэцийн гэмтэл авах үед үүсэж байсан тааламжгүй мэдрэмжүүд, тухайлбал айдас, уур омог, үзэн ядалт, сэтгэл түгшилт буюу бусад сөрөг сэтгэл хөдлөл байн байн хурцдан илэрнэ; Чанга дуу авиа гарахад үргэлж цочих буюу айна; Хүчирхийлэлд өртөх үед сонссон, харсан, үнэртсэн буюу мэдэрсэн, бас аймшигтай хийгээд тааламжгүй сэтгэгдэл төрүүлсэн тийм зүйлсийн тухай дурсамжууд өөрийн эрхгүй байн байн үүсэж сэтгэлийг зовооно; Анхаарал төвлөрүүлэх хийгээд тунгаан бодох чадвар буурна, Эргэн тойрны юмс үзэгдэл хачих хийгээд бодит бус санагдана; Урьд өмнө баяр баясгалан үүсгэж байсан*

Сэтгэл зүйн цочрол гэмтлийг тодорхойлох шалгуурууд

- ✓ Хүний амийг хөнөөх үйлдлийн гэрч болсон, хэн нэгэнд эсвэл өөрт нь амь биед нь хохирол учруулахаар занал хийлүүлсэн тохиолдолд;
- ✓ Энэ төрлийн үйлдлээс үүдэлтэй айдас, өөрийгөө үнэлэх үнэлэмж буурсан;
- ✓ Тодорхой хугацааны туршид хүн бие махбодийн болон сэтгэл зүйн хямралт байдалд өртсөн;

Хүчирхийлэл болоод өнгөрлөө гэхэд айдас алга болдоггүй. Хичнээн салаад явсан ч айдас байсаар байдаг бөгөөд сар, жилээр алга болохгүй харин ч улам эрчимжиж нэмэгдэж байдгийг санаж байх хэрэгтэй.

зүйлээсээ таашаал авхаа болино; Идэвхигүй болно г.м.

Гамшиг буюу сэтгэл зүйн цочрол, гэмтэл авсан үйлчлүүлэгчтэй мэргэжилтэн ярилцлага зохион байгуулах нь түүний сэтгэцийн эрүүл мэндийн тулгамдсан асуудлыг зохистой шийдвэрлэхэд туслах нэгэн арга юм.

³ Никольская И.М., Добряков И.В. Уровни защитной системы человека в контексте оказания психологической помощи // Психология совладающего поведения: материалы II Междунар. науч.-практ. конф., Кострома, 23-25 сент. 2010 г. – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2010. – С. 102-104.

Ярилцлагын зорилго: Үйлчлүүлэгчийн тулгамдсан асуудлыг нээн илрүүлэх;

Үйлчлүүлэгчийн сэтгэлийн дарамтаас түр чөлөөлж түүнд үзүүлэх сэтгэл зүйн тусламжийн хэлбэрийг тогтоох.

Ярилцлагыг хөтлөх: Ярилцлага нь дараах үндсэн 3 үе шатыг дамжин явагдана. Үүнд:

1. Танилцах буюу сэтгэл зүйн бэлтгэл хангах үе шат: 1) Өөрийгөө танилцуулах. 2) Үйлчлүүлэгчтэй танилцах. 3) Зохистой байрлалаа эзлэх. 4) Ярилцлагын зорилгыг танилцуулах \Таны амьдралд гай зовлон, гамшиг осол тохиосныг дуулаад танд туслахаар би энд байна. Таны тулгамдсан асуудлыг зохистой шийдвэрлэхийн тулд та болон таны гэр бүлийн гишүүдтэй хамтран ярилцахаар, бас таны сэтгэл санааны зовлонг хуваалцахаар би энд байна. Та намайг зөвөөр ойлгоорой г.м\л. 5) Харилцан ойлголцох, зөвшилцөх сэтгэл зүйн холбоо үүсгэх.

2. Ярилцлагын үндсэн үе шат: Үйлчлүүлэгчийн сэтгэцийн эрүүл мэндийн тулгамдсан асуудал тухайлбал – сэтгэл түгшилт, айдас, уур, бухимдал, сэтгэл гутрал, дасан зохицох хямрал буюу нойрны хямрал байгаа эсэх талаар тодруулах. Мөн дараах зорилтуудыг дэвшүүлэн тавих нь зүйтэй. Үүнд: Одоогийн зовиур шаналгааг яриулах, гамшигийн үйл явцын талаар яриулах, гамшигийн шинж чанар хийгээд учруулж байгаа бүх хор уршгийг яриулах, мэдрэмжийг нь үгээр илэрхийлүүлэх, гамшигийн үйл явцад өгч буй сэтгэл зүйн хариу урвалыг тодруулах.

3. Ярилцлагын төгсгөл буюу дүгнэлт хийх үе шат: Дүгнэлт хийхийн өмнө ярилцлагын талаар өөр орхигдуулсан зүйл, асуудал байгаа эсэхийг тодруулсан лавласан асуултыг тавих нь зүйтэй. Дүгнэлтийг 2 хэлбэрээр хийнэ. Үүнд: 1) сэтгэцийн эрүүл мэндийн хувьд ямар нэг тулгамдсан асуудалтай эсэх, сэтгэл түгшилт, нойрны хямрал зэрэг. 2) Үйлчлүүлэгчийн сэтгэцийн тулгамдсан асуудлыг сэтгэл зүйн хувьд зохистой шийдвэрлэх зорилгоор боломжтой бол өөрт болон түүний гэр бүлийнхэнд ямар мэдээлэл зөвлөгөө өгөхийг, хэдэн удаагийн уулзалт байвал зохих эсэх талаар мэдээлэл өгнө.

Гамшигт нэрвэгдэгсдийн стресст өгөх сэтгэл зүйн хариу урвалын үе шат⁴:

1	Гамшигийн цохилтыг хүлээн авах үе	- Амь насанд аюул занал тулгарч байгааг бие сэтгэлээрээ мэдрэх - Гамшигийн цохилтыг сэтгэлээрээ мэдрэх - Хайртай дотны хүнээсээ хагцсанаа сэтгэлээрээ мэдрэх - Үнэт зүйлээ алдсанаа сэтгэлээрээ мэдрэх - Хүнд гарз хохирол учирсаныг сэтгэлээрээ мэдрэх
2	Шоконд орох үе	- Их хэмжээгээр айх - Ухаан балартах - Баримжаа алдах - Сандралд орох - Мэгдэн зугтах - Хяналтаа алдах - Хариу урвал өгөх чадваргүй болж Хөших - Арчаагүй байдалтай болох - Вегетатив, симпатик мэдрэлийн хөөрөлд орж хүүхэн хараа өргөсөж, амьсгаа давчдах, зүрхний цохилт эрчимжих зэрэг
3	Бухимдах үе	- Уур хүрэх - Уур бухимдлаа бусдад илэрхийлэн гадагшлуулах - Бусдыг зэмлэх - Хүрээлэн байгаа орчныхоо болон улс төрийн амьлралд буруу өгөх - Эгдүйцэл болон зэвүү хүрэх - Сэтгэл хөдлөлдөө хөтлөгдсөн үйл ажиллагаа явуулах
4	Дасан зохицолт хямрах үе	- Гамшгаас болж хайртай хүнээсээ хагацсан буюу үнэт зүйлээ алдсан явдалд сэтгэл гутралаар хариу урвал өгнө - Гамшгаас болж амьдрах итгэл алдсан буюу горьдлогогүй болсон явдалд сэтгэл түгшилтээр хариу урвал өгнө

⁴ Практическое руководство по психологии посттравматического стресса / под общей редакцией Н.В. Тарабриной. – Часть 1. Теория и методы. – М.: Изд-во «Когито-Центр», 2007. – 208 с.

Ромек В.Г., Конторович В.А., Крукович Е. И. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. – СПб.: Речь, 2004. – 256 с.

		- Гамшгаас болж гадаад үзэмж өөрчлөгдсөн тохиолдолд өөрөөсөө байнга ичиж зовох хариу урвал өгч болно - Стрессээс болж ажлаасаа гарах, архи согтууруулах ундаа хэтрүүлэн хэрэглэх зэрэг ёс бус үйлээр хариу урвал өгч болно.
5	Сэтгэц нийгмийн реабилитацийн үе	- Сэтгэлийн дарамтанд орсноо хүлээн зөвшөөрч өөрийгөө удирдах, хяналтаа алдсанаа хүлээн зөвшөөрөх - Нэр алдраа эргүүлэн олж авах - Алдсан хөдөлмөрийн чадвараа эргүүлэн олж авах - Ажил, хөдөлмөртөө идэвхтэй болох - Өөрийгөө хүндэлж эхлэх - Амьдрах итгэл найдвар сэргэх - Гэр бүлийн харилцаа эрүүлжих - Буруу төрх үйлтэй болсноо хүлээн зөвшөөрч, эрүүл аж төрөх ёсыг эрхэмлэх

Дасан зохицох хямралын үеийн сэтгэл зүйн зөвлөгөөнд хүргэх \анхаарах асуудал\ тодруулга: Ямарваа нэг хямралт нөхцөл байдалтай хэн хүн айдсаар, сэтгэл түгшилтээр буюу бусад тааламжгүй сэтгэл хөдлөлөөр хариу үйлдэл үзүүлэх нь жам ёсны үзэгдэл юм. Бие махбодийн хүчдэлийг сулруулахыг стресс тайлах гэдэг. Гамшиг осолд тааламжгүй сэтгэл хөдлөлөөр хариу үйлдэл үзүүлэхийг хүлээн зөвшөөрөх нь стресс тайлах анхны алхам мөн гэх зэргээр өөрт илрэх хор уршигийн талаар тодруулга хийх нь зүй юм.

Үйлчлүүлэгч болон, гэр бүлийнхэнд нь өгөх мэдээлэл, зөвлөгөө: Сэтгэл гутралаар хариу урвал өгч байгаа зарим үйлчлүүлэгчид өөрийнхөө болон бусдын амь насыг бүрэлгэх эрсдлийн талаар тодруулах. Өөрөөр хэлбэл сэтгэл гутралтай үйлчлүүлэгч амиа хорлох эрсдэл байгаа эсхийг сэтгэл зүйч болон гэр бүлийнхэн нь зайлшгүй мэдэж байх шаардлагатай. Энэ талын мэдээллийг тодруулах зорилгоор дараах асуултуудын хариултуудыг авч байх хэрэгтэйг гэр бүл, төрөл төрөгсдөд нь зөвлөх. Үүнд: Амиа хорлох буюу үхэх бодолтой эсэх, төлөвлөгөө гаргасан эсэх, өнгөрсөн хугацаанд амиа хорлох ноцтой оролдлого хийж байсан эсэх, бусдын амь нас эрүүл мэндэд хохирол учруулах бодол бий эсэх.

Дээрх асуултуудыг аль нэгэнд нь “Тийм” гэсэн хариулт өгч байгаа тохиолдлыг анхааран урьдчилан сэргийлэх зорилгоор ойр дотны хүний байнгын хараа хяналтанд байлгах, яаралтай мэргэжилтэнд хандах нь зүйтэйг ойлгуулах⁵.

Сэтгэл гутралын улмаас өөрийн болон бусдын амь насыг егүүтгэх бодолтой буюу төлөвлөгөөтэй байгаа хүмүүс энэ талаарх төлөвлөгөөгөө илчлэн ярихгүй нууж далдуур хийх тохиолдол бий. Ийм гутранги байдлаас нь ангижруулахыг тулд, бас анхаарлыг нь сарниулах, өөдрөг бодолруу хөтлөх, урам хайрласан, дэмжсэн ажиллагаануудад тогтмол татан оролцуулах нь зүйтэй.

⁵ Практическое руководство по психологии посттравматического стресса / под общей редакцией Н.В. Тарабриной. – Часть 1. Теория и методы. – М.: Изд-во «Когито-Центр», 2007. – 208 с.

ЗАХИРГААНЫ ХЭРГИЙН ШҮҮХИЙН ХАРААТ БУС БАЙДАЛ, АНХААРАХ АСУУДАЛ

Б.БОЛОР-ЭРДЭНЭ

Дотоод хэргийн их сургуулийн
Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн сургуулийн
Шийдвэр гүйцэтгэлийн тэнхимийн ахлах багш, ахмад

Товч агуулга: Захиргааны хэргийн шүүх түүнээс гарах шийдвэрийн хэрэгжилт хараат бус байдал, цаашид анхаарах асуудлын талаар тодорхой асуудал дэвшүүлсэн.

Түлхүүр үг: Захиргааны шүүх, албан тушаалтан, хараат бус байдал, халдашгүй байдал, ёс зүй

Монгол Улс ардчилсан нийгмийн тогтолцоонд шилжсэнээр хүний эрх, эрх зүйт ёс, төрийн эрх мэдлийн хяналт, тэнцвэрийн зарчимд суурилсан шүүх засаглалтай шаардлагатай болсон юм. Шударга шүүх бол нийгмийн шударга ёсны баталгаа байдаг.

1992 оны Үндсэн хуульд бие даасан засаглалын нэгэн багана болох зорилгоор шүүх эрх мэдлийн шинэтгэлийг олон улсын зээл, тусламжаар өргөн хүрээнд хийгдсэн ч шүүхийн бие даасан, хараат бус, шударга байдалд итгэх иргэдийн итгэл сул байсаар байна.

2008 онд Нээлттэй Нийгэм Форум шүүхийн бие даасан хараат бусаар үйл ажиллагаа явуулахад дэмжлэг болох, олон нийтийн шүүхэд үл итгэх байдлыг арилгах зорилгоор “Шүүхийн хараат бус байдлыг бэхжүүлэх нь” хөтөлбөрөө эхлүүлсэн юм. Тус хөтөлбөрийн хүрээнд өнгөрсөн жилүүдэд бодлогын судалгаа шинжилгээг идэвхжүүлэх, салбарын мэргэжилтнүүд болон иргэдэд мэдээлэл хүргэх, ялангуяа бодлого боловсруулагчдад цэгцтэй мэдээллийг хүргэх зорилгоор хэд хэдэн бодлогын томоохон судалгаа хийж, шүүхийн шинэтгэлийн багц хуулийг боловсруулан гаргах үйл явцад талуудын оролцоог хангахыг зорьж ажилласан байна.¹

¹ www.forum.mn

Түүнчлэн шүүхийн үйл ажиллагаанд хөндлөнгийн хяналт, ажиглалт хийх тусгайлсан арга зүйг олон улсын туршлагад тулгуурлан боловсруулсан бөгөөд шинэтгэлийн өмнө 2010 онд дараа 2015, 2017 онд тус тус амжилттай хэрэгжүүлсэн бөгөөд цаашид энэхүү арга зүйг иргэний нийгмийн байгууллагуудад эзэмшүүлэх, шүүхийн үйл ажиллагаа, шүүхийн тухай багц хуулийн хэрэгжилтэд хөндлөнгийн үнэлгээ, мониторинг хийх чадавх бий болгохоор ажиллаж байна.

Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулиар төрийн эрх мэдлийг зохистойгоор хуваарилан тэдгээрийн улс төр, эрх зүйн баталгааг бодитой тогтоож өгсөн. Тус Үндсэн хуульд зааснаар шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх хэрэгжүүлнэ, шүүгч хараат бус байж, гагцхүү хуульд захирагдана. Эдгээр нь шүүх эрх мэдлийн мөн чанар, гол онцлог, шударга ёс, шүүгчийн статусын амин сүнсийг илэрхийлсэн Үндсэн хуулийн зарчим юм.

Шүүгчийн хараат бус байх зарчмыг хангахад нөлөөлөх хүчин зүйлст:

- Шүүгчээр томилон ажиллуулах журам
- Шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа, албан тушаал дэвших, буурах, огцруулах журам
- Цалин хөлс, орон байр, хангамж, урамшуулал
- Шүүгчийн халдашгүй байдал, эрх дарх
- Албан тушаалтан, иргэн хэн боловч шүүгчээс шүүн таслах үүргээ хэрэгжүүлэхэд хөндлөнгөөс оролцохгүй байх
- Шүүгчид хэрэг хуваарилах үндэслэл, журам
- Ажиллах орчин, нөхцөл зэрэг багтдаг байх ба эдгээрийг хэрэгжүүлэх арга, замыг улс орон бүр харилцан адилгүйгээр бүрдүүлж, эрх зүй, эдийн засгийн хувьд баталгаажуулсан байдаг ажээ.²

Монгол улсын хувьд шүүгчийн хараат бус, бие даасан байдлыг хангах зорилгоор Шүүхийн ерөнхий зөвлөл зохих ёсоор ажиллаж байна.

Шүүгчийн хараат бус байдлыг хангахад нөлөөлөх хүчин зүйлсийн талаар тоочин урт жагсаалт гаргаж болох боловч шүүгчийн хараат бус байх зарчмын цөм буюу амин сүнс нь гагцхүү хуульд захирагдах явдал. Шүүгчийн хараат бус, шүүхийн бие даасан байдал зохих ёсоор хангагдаагүй гэх асуудал нь шүүгч тодорхой хэрэг, маргаанд зөв шийдэл гаргахгүйгээр хууль зөрчсөн явдлыг зөвтгөн цагаатгах үндэслэл болж чадахгүй юм.

² Монгол улсын захиргааны процессын эрх зүй 2013 он А.Эрдэнэцогт 36 дахь тал

Шүүх тодорхой хэрэг, маргааныг шийдвэрлэхдээ нотлох баримтыг хууль, эрх зүйн ухамсрыг удирдлага болгон өөрийн дотоод итгэлээр үнэлж байх хуулийн заалт нь шүүгч хэнээс ч хараат бус байж, гагцхүү хуульд захирагдах зарчмын үндсэн агуулга болно. Энэ нь шүүгч нэн тэргүүн өөрийн мэдлэг, мэргэжлийн ур чадвар, шударга байдлаараа шүүгчийн хараат бус байдлыг өөрөө хангах ёстой буюу шүүгч хэрэг, маргааныг шийдвэрлэж, Монгол Улсын нэрийн өмнөөс шийдвэр гаргадаг шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэг албан тушаалтны хувьд олон нийтийн зүгээс шүүхэд итгэх итгэлийг алдагдуулахад чиглэгдсэн зүй бус үйлдэл гаргах эрхгүй.

Шүүгч шүүн таслах ажиллагааг хараат бусаар явуулж, шударга, зөв шийдвэр гаргаж чадсан эсэх нь иргэдийн зүгээс шүүхийг "шударга шүүх", "хараат бус шүүх" гэж үнэлэх үнэлэмжийн шалгуур болно. Энэ утгаараа шүүгчийн гаргасан шийдвэр бүр хууль ёсны ба үндэслэл бүхий байх ёстой ба шийдвэрийн үндэслэлийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй чадварлаг бөгөөд бүрэн дүүрэн илэрхийлж чадсан шийдвэр шүүгчийн хараат бус, шүүхийн ил тод, нээлттэй байдлын гол баталгаа болж, улмаар олон түмний зүгээс шүүхэд итгэх итгэлийг бий болгоно.

Шүүхэд хандсанаар үнэн зөвийг олж чадна гэсэн итгэл олон түмэнд бий болж чадсанаар иргэдэд хуулиар хамгаалагдсан болохоо ухаарч тунгаах бололцоо олдож, шүүх болоод нийгмийг хооронд нь ойртуулж, олон түмэнд хууль ёсыг өөрийн язгуур ашиг сонирхол болохыг олж харж, түүнийг дээдлэх ухамсрыг олгож байдаг.³

"Шүүхэд хандана гэдэг бол шударга ёсонд хандана" гэсэн сэтгэгч Аристотелийн үг "шүүхэд иргэдийн зүгээс итгэх итгэл нэмэгдэхийн ач холбогдлыг, "шударга ёс алдагдвал хүмүүсийн амьдрал утга учир үгүй болно" гэсэн И.Кантын үг шүүхэд иргэдийн зүгээс итгэх итгэл буурахын хор холбогдлыг тодорхой илэрхийлсэн байна гэж үзэж болно. Иргэний нийгэм, шүүх хоёрын хоорондын итгэлцэл үгүй болвол хуулийн үйлчлэл суларч, нийгэмд эмх замбараагүй байдал үүсч, улмаар хуулийн ноёрхол устаж, иргэнээ хамгаалсан засаг оршин байх үндэсгүй болох юм.

Тийм учраас мэргэжлийн өндөр чадвартай, мэргэжлийн ёс зүйн өндөр стандартын эрхэм чанарыг эзэмшсэн шүүгчгүйгээр хүний эрх, эрх чөлөө, хууль ёс, шударга ёсны баталгаа болсон шүүх эрх мэдлийг төсөөлөх боломжгүй юм.

³ Монгол улсын захиргааны процессын эрх зүй 2014 он А.Эрдэнэцогт 39 дэх тал

Шүүгч хараат бус байж, хуульд захирагдаж чадсан эсэх нь тухайн шүүгч "ёс зүй"-г хэрхэн сахиж биелүүлснээр хэмжигдэнэ.

Шүүгчийн ёс зүй гэдэг нь шүүн таслах ажиллагааг хэрэгжүүлэх явцдаа шүүгчээс мөрдлөг болгон заавал баримтлах зан суртахууны хэм хэмжээ нийлбэр цогц юм.

Шударга шүүх нь өөрийн үйл ажиллагааны төлөө иргэдийн өмнө хариуцлага хүлээх механизмын гол хэлбэр болгон шүүгчийн ёс зүйн дүрмийг баталж мөрдүүлдэг байна.

Шүүгчийн ёс зүйн дүрэмд зааснаар шүүгчийн баримтлах ёс зүйн нь:

- Шүүгчийн биеэ авч явах ёс зүй
- Шүүгчийн мэргэжлийн чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд тавигдах ёс зүй
- Шүүгчийн шүүн таслах ажиллагаанаас бусад үйл ажиллагаанд тавигдах ёс зүй гэсэн 3 бүлгийн хүрээнд дэх зүйл заалтаар тусгагдсан байдаг.

Шүүгчийн ёс зүйг зөвхөн баримт бичигт баталгаажуулах нь хангалтгүй. Мэргэжлийн үүргээ биелүүлэх явцад шүүгчээс асар их чадвар, бүтээлч боломж, сэтгэлийн тэнхээ болон оюуны өндөр чадамж, өөртөө болон өрөөл бусдад хандах зөв хандлага, үүргээ ухамсарлах чадвар зэрэг олон зүйл шаардагддаг юм.⁴

Шүүгч бүр шүүгчийн ёс зүйг сахиж, шүүгчийн албан тушаалд жинхэнэ эзэн байж, итгэл үнэмшил болгон эзэмшсэн байвал зохих асуудлыг дараах байдлаар авч үзэж болохоор байна.

-Шүүгч бүр хууль, шударга ёсыг үлгэрлэн дээдлэгч байна. Хүн бүр өөрөө өөртөө шударга бусаар харьцдаггүй шиг шүүгч хуульд чанд, үнэнч байх ёстой. Шүүгч өөрөө хуулийг ягштал мөрдөж чадахгүй бол бусдын хууль зөрчсөн хэрэг, маргааныг шүүн шийдвэрлэх боломжгүй.

Шүүгч хуулийн зарц байж, шударга ёс, үнэнг тогтооно. Шүүгч бол ярьдаг хууль, хууль бол ярьдаггүй шүүгч юм. Шүүгчийн ёс зүйн дүрэмд зааснаар шүүгчийн баримтлах ёс зүйн нь:

- шүүгчийн биеэ авч явах ёс зүй
- шүүгчийн мэргэжлийн чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд тавигдах, ёс зүй

⁴ Бодлогын асуудал 2017 он Дугаар № 18 1 дэх тал

- шүүгчийн шүүн таслах ажиллагаанаас бусад үйл ажиллагаанд тавигдах ёс зүй гэсэн 3 бүлгийн хүрээнд дэх зүйл заалтаар тусгагдсан байдаг.⁵

Шүүгчийн ёс зүйг зөвхөн баримт бичигт баталгаажуулах нь хангалтгүй. Мэргэжлийн үүргээ биелүүлэх явцад шүүгчээс асар их чадвар, бүтээлч боломж, сэтгэлийн тэнхээ болон оюуны өндөр чадамж, өөртөө болон өрөөл бусдад хандах зөв хандлага, үүргээ ухамсарлах чадвар зэрэг олон зүйл шаардагддаг юм.

Шүүгч бүр шүүгчийн ёс зүйг сахиж, шүүгчийн албан тушаалд жинхэнэ эзэн байж, итгэл үнэмшил болгон эзэмшсэн байвал зохих асуудлыг дараах байдлаар авч үзэж болохоор байна.

Шүүгч бүр хууль, шударга ёсыг үлгэрлэн дээдлэгч байна. Хүн бүр өөрөө өөртөө шударга бусаар харьцдаггүй шиг шүүгч хуульд чанд, үнэнч байх ёстой. Шүүгч өөрөө хуулийг ягштал мөрдөж чадахгүй бол бусдын хууль зөрчсөн хэрэг, маргааныг шүүн шийдвэрлэх боломжгүй.

Шүүгч хуулийн зарц байж, шударга ёс, үнэнг тогтооно. Шүүгч бол ярьдаг хууль, хууль бол ярьдаггүй шүүгч юм. Хууль бол төр баригчийн эзэн, төр баригчид тэдгээрийн боол юм.

Шүүгчид өндөр хариуцлагаа ухамсарлаж, өөрсдийгөө шинэчилж, аймшиггүй, чин шударгаар ажиллах нь эрин зууны дуудлага мөн. Чадаж гэмээнэ ард түмэн, ардчилсан ёс тэднийг хамгаалах болно. Ард түмэн шударга шүүх, биелдэг хууль хоёрыг хүлээж байна. Хууль дээдлэх ёс бол угтаа хууль шиг хууль төрийн дээр буюу засгийн гурван салаан дээр заларч, тэдгээрийг нэгтгэн жолоодно гэсэн үг.

Хэрэг, маргаан бүхий асуудлыг шударгаар шийдвэрлэж, шүүхийн нэр төрийг өндөрт авч явах

Шударга байх үндсэн арга бол аливаад алагчлалгүй хандаж шийдвэрлэх явдал юм. Шударга ёсны зарчим бол үйл ажиллагаанд арын хаалгаас эхлээд ах, дүү, танил тал, нутаг нугын үзэл гаргах, хээл хахуульд автагдах, албан тушаалаа урвуулах, хэтрүүлэх хүртэл авлигын аливаа хор хөнөөлт, бусармаг ажиллагааг хязгаарладаг ёстой. Шударга шийдвэрлэнэ гэдэгт хувь хүн, албаны шинжтэй эсрэг ба эерэг сэтгэл хөдлөл, өөрийн үзэл бодлыг гаргаж буй шийдвэртээ хамааруулахгүйгээр гагцхүү хууль ба өөрийн итгэл үнэмшилд захирагдан шийдвэрлэхийг ойлгоно.

⁵ Монгол улсын захиргааны процессын эрх зүй 2013 он А.Эрдэнэцогт 41 дэх тал

Шүүгчийн хууль, эрх зүйн ухамсарыг удирдлага болгон гагцхүү өөрийн дотоод итгэлээр асуудлыг шийдвэрлэх хэн ч халдашгүй, юугаар ч үл хязгаарлагдах шүүгчийн үнэмлэхүй эрх ба энэ нь шүүгчийн хараат бус байдлын бодит илэрхийлэл болдог.

Докторант Ж.Эрхэсхулан: Дотоод итгэл нь шударга ёсны үүднээс, эрх зүй шалгуураар, бодит байдлын үүднээс хандах гэсэн 3 шалгууртай сэтгэл зүй, хүсэл зориг, таньж мэдрэхүйн хандлагыг өөртөө агуулсан итгэл үнэмшил гэж, Оросын эрдэмтэн А.Р.Ратинов: Дотоод итгэл нь гадны албадлагаас чөлөөтэйгээр, урьдаас тогтоосон журамд үл захирагдах үнэний эрэл юм гэж тодорхойлсон байдаг.⁶

Шүүгч аливаад шударга бус хандаж, шүүхийн нэр төрийг сэвтээж, шүүх, иргэдийн итгэлцлийг бууруулсан тохиолдолд иргэд шударга бус шүүгч, шударга бус шүүхээр хэрэг, маргаанаа шийдвэрлүүлэхгүй гэсэн шаардлага тавихыг үгүйсгэх аргагүй юм.

Мэдлэг боловсрол, мэргэжлийн ур чадвараа улам бүр дээшлүүлж, эрх зүйн шинэ үзэл, сэтгэлгээний төлөвшил, туршлага өндөр түвшинд хүрсэн байх ёстой.

Шүүх хэрэг, маргааныг шийдвэрлэхдээ аль нэг материаллаг хуулийг хэрэглэдэг. Хуулийн зүйл заалтад тулгуурлан хэрэг маргааныг шийдвэрлэн түүний үр дүнд захирамжилсан шинжтэй нэг бүрчилсэн акт гаргадаг. Энэ нь шүүхийн шийдвэр юм. Шүүхийн шийдвэр материаллаг хуулийг хэрэглэх үндсэн дээр гардаг, тухайн харилцаанд оролцож буй субъектүүдэд хэрэглэж буй хуулиа тайлбарлан өгч байгаа акт, өөрөөр хэлбэл казуаль тайлбар мөн. Хуулийг хэрэглэж буй шүүх шийдвэр гаргахдаа холбогдох хэсэгт нь тухайн шийдвэрийг гаргах болсон үндэслэлийг эрх зүйн онолын шинжлэх ухаанд заасан, тайлбар хийх боломжийн бүх аргыг ашиглан талуудад ойлгомжтой хэллэгээр, бичгийн хэлбэрээр танилцуулах үүрэгтэй байдаг нь ардчилсан эрх зүйт төрийн мөн чанарт илүү нийцдэг. Үндэслэлийг чадварлаг бөгөөд бүрэн дүүрэн илэрхийлж чадсан шийдвэр аливаа шүүхийн ил тод байдлын хамгийн гол баталгаа болдог ба үндэслэлийг шинжлэх ухааны үндэстэй чадварлаг бичих нь тухайн шүүгчийн мэргэжлийн ур чадварыг илтгэнэ.⁷

Шүүх эрх мэдлийн нэр хүнд, хүч чадал нь шүүхийн шийдвэрийн цэцэн мэргэн, хөдөлбөргүй байдал, хэлбэрэлтгүй хэрэгждэгт оршино. Хуулийн эцсийн зорилго бол хууль байхад биш идэвхтэй үйлчилж

⁶ www.forum.mn

⁷ www.forum.mn

нийгмийн харилцааг зохицуулж байхад оршино. Хууль бол хүмүүсийн хоорондын арилжаа наймаа, ахуйн энгийн харилцаанаас эхлээд хүн, төр хоёрын харилцаа, төр, нийгмийн бүтэц, зохион байгуулалт, үйл ажиллагаа болон хүний амь насыг хүртэлх асуудлыг шийдвэрлэдэг асар их хүчин чадалтай байдаг. Хуулийн асар их хүчин чадал нь эрх зүйн бүх салбарт өндөр мэргэшсэн, мэргэжлийн өс зүйн эрхэм дээд чанарыг эзэмшсэн шүүгчийн гарт байж, түүний оюун ухаанаар, бодох, шийдвэрлэх үйл ажиллагаагаар хэрэгждэг юм.⁸

Шүүгч хүн бүр мянга мянган хүний хувь заяа, улс, нийгмийн аюулгүй байдал, тусгаар оршихуйтай холбоотой амин чухал олон асуудлыг шийдвэрлэж, уг шийдвэрээ Монгол Улсын нэрийн өмнөөс гаргаж байгаа нь шүүх ард түмнийг эрх зүйн хувьд хамгаалах үндсэн баталгаа болохыг илэрхийлдэг.

Иймд шүүгч хүн оюун мэдлэгийн асар их нөөц хүчийг хуримтлуулж байх, үүний төлөө цаг үргэлж тэмүүлж, өөрийгөө бүх талаар дайчлан зүтгэж байх ёстой.

Шүүгч хууль, эрх зүйн царцанги үзэл, сэтгэлгээнд баригдаж, боолчлогдох ёсгүй харин хууль хэрэглэдэг учраас тухайн хэрэглэж байгаа хуулиа хөгжүүлэхэд буюу түүнийг шинэчлэх, эргэн тодотгох, боловсронгуй болгоход чухал үүрэгтэйгээ ухамсарлах нь чухал юм. Ийм ч учраас хуулиудын эрх зүйн агуулгыг хянах үүргийг эрх зүйт төр гагцхүү шүүх эрх мэдлийн бүрэн эрхэд хамааруулдаг юм. Иймд шүүх эрх мэдлийн гол чиг үүргийн нэг нь хууль тогтоох эрх мэдэлтэй тэнцвэртэй, хяналттай харьцаж эрх дархтнууд хуулиас гадуур байж, энгийн хүмүүсийг дарангуйлахад хуулийг ашиглуулахгүй байхад чиглэгддэг байна.

Шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх онцгой чиг үүрэг бүхий шүүгч нь хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээн тогтоох баталгаа болдог тул ардчилсан нийгмийн аль ч үед анхаарлын төвд байдаг. Тийм ч учраас шүүгчид хууль зүйн мэдлэг, ур чадвар, туршлага төдийгүй ёс зүй, зан чанарын хувьд бусдаас хүлээн зөвшөөрөгдсөн байж, аливаа нөлөөлнөөс ангид, хэнээс ч хараат бус байдлаар үйл ажиллагаа явуулж гагцхүү хууль, шударга ёсонд захирагдах учиртай.

Эрх зүйн системийн гол зорилго нь шүүхийн хараат бус байдлыг хангах явдал байдаг бөгөөд шүүхийн томилгооны механизм нь энэхүү

⁸ Монгол улсын захиргааны процессын эрх зүй 2013 он А.Эрдэнэцогт 24 дэх тал

зорилгыг хангахад чухал нөлөөтэй гэж үздэг. Учир нь шүүгчийн үнэнч, шударга, хараат бус байдал нь шүүгчийг томилох механизмтай шууд холбоотой. Хэрэв шүүгч өөрийг нь томилсон, эсхүл томилгооны процесст оролцдог субъектүүдээс ямар нэгэн байдлаар хараат байх юм бол тухайн шүүгчийг шударга шийдвэр гаргана гэж найдах боломжгүй бөгөөд энэ байдал нь тухайн орны эрх зүйн системийн легитим чанарыг бүхэлд нь доош татдаг аюултай.

Тухайн улс шүүгчийн томилгоонд ямар ч аргыг хэрэглэсэн бай, энэ нь ил тод, олон нийтийн хяналт дор явагдах ёстой. Шүүхийн томилгоонд ил тод байдал, олон нийтийн хяналтыг бий болгох нь шүүхэд ажилах хамгийн чадвартай хүнийг сонгох, шүүхэд итгэх олон нийтийн итгэлийг олж авахад тэргүүн зэргийн ач холбогдолтой. Гадны нөлөөнд автаагүй ил тод процесс нь хамгийн ур чадвартай шүүгчийг шилж сонгох боломжийг олгодог бөгөөд эцэстээ тэдгээр шүүгчид өөрсдийг нь томилсон хэн нэг улс төрийн эрх мэдэлтэн эсхүл шүүгчид өртэй үлдэхгүй.

Монгол Улс нь шүүхийн шинэтгэлийг шилжилтийн үе буюу 1992 оноос хойш үе шаттайгаар хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд 2013 он хүртэл нэг л хуулиар шүүхийн зохион байгуулалт, шүүхийн бие даасан, шүүгчийн хараат бус байдлын баталгаа, шүүгчийн сонгон шалгаруулалт, шүүхийн захиргааны асуудлыг зохицуулж байлаа.⁹ 2013 онд Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль, Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль, Шүүхийн захиргааны тухай хуулийг баталж шүүх эрх мэдлийн хүрээн дэх эрх зүйн зохицуулалтыг шинэ түвшинд гаргалаа. Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулиар анхан шат, давж заалдах болон хяналтын шатны шүүхийн шүүгчид тавигдах шаардлагыг нарийвчлан зааж, үүнийг үндэслэсэн шүүгчид нэр дэвшигчийн шалгах арга, ажиллагаа болон шүүгчийг сонгон шалгаруулах тогтолцоонд зарчмын шинжтэй хэд хэдэн өөрчлөлт оруулав. Түүнчлэн шүүгчийг огцруулах, чөлөөлөх үндэслэл, журмыг нарийвчлан зохицуулсан эрх зүй орчныг бий болгов.

Гэсэн хэдий ч судалгаанаас үзэхэд шүүгчийн сонгон шалгаруулах ажиллагаа, шүүгчид тавигдаж буй шалгуур бодитой, объектив болж чадаагүй, шүүгчийг сонгон шалгаруулах ажиллагааг албан тушаалтан өөрийн үзэмжийн хүрээнд шийдвэрлэх бололцоо байсаар байна. Мөн шүүхийн бүтэц, зохион байгуулалт өөрчлөртийн үед Үндсэн хуулийн дагуу

⁹ Бодлогын асуудал 2017 он Дугаар № 18 2 дахь тал

шүүгч хугацаагүй томилогдох зарчим зөрчигдөж, зарим шүүгч албан тушаалаасаа чөлөөлөгдсөн, зарим шүүгчийг өөрийнх нь зөвшөөрөлгүй шилжүүлэн томилсон тохиолдол гарлаа.

Ном зүй

1. Монгол Улсын захиргааны процессын эрх зүй 2014 он А.Эрдэнэцогт
2. Захиргааны процессын эрх зүй гарын авлага 2019 он
3. Бодлогын асуудал сэтгүүл 2017 он Дугаар № 18
4. www.forum.mn
5. Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль 2016 он

АРДЧИЛСАН ҮНДСЭН ХУУЛЬ БА ТҮҮНД ОРУУЛСАН НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТИЙН АГУУЛГА, АЧ ХОЛБОГДОЛ

Д.НЯМТУЛГА

Дотоод хэргийн их сургуулийн Шүүхийн шийдвэр
гүйцэтгэлийн сургуулийн Шийдвэр гүйцэтгэлийн
тэнхимийн багш, ахлах дэслэгч

Товч агуулга: 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр Монгол Улсын Их Хурлын нэгдсэн чуулганы хуралдаанаар Үндсэн хуулийн 19 зүйл, 30 гаруй хэсэгт өөрчлөлт оруулж, шинэчлэн баталсны эргэн тойронд.

Түлхүүр үг: Монгол Улс, Үндсэн хууль, Төр, Иргэн.

Abstract: The article is addressed at amendments and approval of 19 articles and more than 30 parts by the plenary session of the State Great Hural of Mongolia on November 14, 2019.

Key words: Mongolia, Constitution, State, Citizen

Монгол Улсын Үндсэн хууль бол мөнх орших Монгол Хүн. Төлөвлөгөөт эдийн засагтай, нийгэм улс төрийн захиргаадалтын системтэй авторитар /Нэг бүлэг, нам, эвслийн монополь засаглал тогтож, тэд хэний ч өмнө хариуцлага хүлээдэггүй. Нэг үзэл суртал ноёрхсон шинжтэй/ тогтолцооноос зах зээлийн эдийн засагтай, чөлөөт ардчилсан систем рүү Монгол улс шилжээд хэдийнээ 30 орчим жилийг ардаа үджээ. Уг шилжилтээс бид юуг хүртэж байгаагаа хором бүрээр эергээр мэдрэх нь үр дүн юм.

Дэлхий дахинаа 1820-1926, 1926-1942 онуудад Ардчиллын анхдугаар өсөлтийн үе, 1943-1962 онуудад өрнөлтийн үе, 1975 оноос шинэ үе эхэлсэн. Ардчиллын хөгжлийн шинэ үеэс 17 жилийн дараа ардчиллыг хүсэн хүлээсэн ард түмний амны цангааг тайлвуу гэлтэй Монголын ард түмэнд тохиолдсон, ирээдүйд тохиолдож болох түүхэн үйл явдлуудын томоохонд тооцогдохоор нэгэн үйл явдал нь 1992 оны 01 дүгээр сарын 13-нд өнөөгийн шинэ Үндсэн хууль Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Ардын Их Хурлаар 6 бүлэг, 70 зүйлтэйгээр батлагдаж, тухайн оныхоо 2 дугаар сарын

12-ны өдрөөс мөрдөгдөж эхэлсэн түүхэн үйл явдал байлаа. Түүхийн хуудсыг сөхвөөс Монгол Улсын Анхны Үндсэн хууль тэртээ 1924 онд батлагдсан цагаас хойш 2 удаа шинэчлэгдэн, батлагдсаны дараагаар Монголчууд бид 1992 онд Ардчилсан Шинэ Үндсэн хуулиа өлгийдөн авсан. Үүнээс 27 жилийн дараа буюу 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр Монгол Улсын Их Хурлын нэгдсэн чуулганы хуралдаанаар Үндсэн хуулийн 19 зүйл, 30 гаруй хэсэгт өөрчлөлт оруулж, шинэчлэн баталж, мөн оны 11 дүгээр сарын 26-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн уг эхийг Монгол Улсын Ерөнхийлөгч ёсчлон баталгаажуулсан түүхэн үйл явдал өнөөдрөөс 6 сар хүрэхгүй хугацааны өмнө болж өнгөрлөө.

Уг нэмэлт өөрчлөлтийн нарийн чанадыг олоход нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн эх өргөн баригдсанаас хойш Улсын Их Хурал 5 сарын турш тасралтгүй хэлэлцэж, гишүүд төслийн танилцуулга, хэлэлцүүлгийг 21 аймаг, 9 дүүрэгт зохион байгуулж, иргэдээс 306 мянган саналыг авч, төрийн болон төрийн бус байгууллага, улс төрийн намууд, эрдэмтэн судлаачдаас гарсан 600 гаруй санал зэргийг нэг бүрчлэн нухацтай хэлэлцсэн Монголын ард түмний оюуны хөлс, хөдөлмөр шингэжээ. Энэ 5 сарын хугацаагаар хэрэгцээ шаардлага, цаг хугацааг хэмжиж болохгүй бөгөөд Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн асуудал 2000 оноос эхтэйн дээр уг хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хэрэгцээ, шаардлага үүссэн тухай хууль тогтоогчид төдийгүй хуульч, эрдэмтэн судлаач, улс төрийн нам, иргэний нийгмийн байгууллага, иргэдийн дунд байнга яригдаж, зарим иргэн, иргэний нийгмийн байгууллагаас Үндсэн хуулийн шинэ төслийг боловсруулж, Улсын Их Хуралд ирүүлж байсныг үе үеийн Улсын Их Хурал анхааралдаа авч, 2011, 2012 онуудад Улсын Их Хурлын зарим гишүүд Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөл санаачилж, 2013, 2015, 2016, 2017 онуудад Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлт нь Улсын Их Хурлын анхаарлын төвд байж, ажил хэрэг болж байсан тухай хууль санаачлагчид Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн үзэл баримтлалдаа тусгаснаас харахад маш олон жилийн хөдөлмөр, нийгмийн хэрэгцээ шаардлага байсныг илэрхийлж байна.

Энэ хөдөлмөрийн үр шимийг ард түмэн бид Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийг дагалдан, уг Үндсэн хуулийг эх сурвалжаа болгон өөрчлөгдөж буй Улсын Их Хурлын хариуцлага, үйл ажиллагааг сайжруулахтай холбоотой нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд Монгол Улсын Их Хурлын тухай,

Нийтийн сонсголын тухай, Төсвийн тухай зэрэг, Гүйцэтгэх эрх мэдлийн тогтвортой, хариуцлагатай байдлыг хангахтай холбоотой нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд Монгол Улсын Засгийн газрын тухай, Төрийн албаны тухай зэрэг, Шүүх эрх мэдлийн хариуцлага, хараат бус байдлыг хангахтай холбоотой нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай, Шүүхийн захиргааны тухай зэрэг, Нутгийн удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгохтой холбоотой нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай, Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн сонгуулийн тухай, Татварын багц хууль болон бусад холбогдох хууль тогтоомж зэрэг 30 орчим хуулиас хүртэнэ гэж ойлгож байна. Өөрөөр хэлбэл энэ түүхэн үйл явдал нь эрх зүйн хувьсгал хэмээн нэрлэгдэж болно. Энэ эрх зүйн хувьсгалын үр дүнд парламентат ёс улам бэхжиж, зөвхөн хууль засагласан, шударга ёс хэрэгжсэн, ард түмэн төвтэй улс болно хэмээн харж, итгэж байна.

Эх болсон уг Үндсэн хуулийн гол зорилго нь Монголын ард түмэн бид улсынхаа тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлыг бататган бэхжүүлж, хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, үндэснийхээ эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдэлж, төрт ёс, түүх, соёлынхоо уламжлалыг нандигнан өвлөж, хүн төрөлхтний соёл иргэншлийн ололтыг хүндэтгэн үзэж, эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэмлэнэ хэмээгдээд **Хоёрдугаар бүлгийн /Хүний эрх, эрх чөлөө/ Арван зургадугаар зүйл “Монгол Улсын иргэн дараахь үндсэн эрх, эрх чөлөөг баталгаатай эдэлнэ”-ийн 16.1-д “Амьд явах эрхтэй”, 16.2-т “Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхтэй”, 16.6-д “Эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрхтэй”** гэх мэт 1992 онд батлагдсан Ардчилсан Шинэ Үндсэн хуулийн амин тулгуур заалтуудыг өөрчлөлгүй, баталгаажуулснаас гадна **Нэгдүгээр бүлгийн /Монгол Улсын бүрэн эрхт байдал/ Зургадугаар зүйлийн 6.2-т “Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн нийтийн өмч мөн” гэж тусгажээ. Энэ заалтын өөрчлөгдөөгүй буюу 2020 оны 05 дугаар сарын 25-ны өдрийн 12 цаг хүртэл мөрдөгдөх хувилбарт “Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн өмч мөн” гэж тусгагдсан. Энэ 2 заалтын ялгаа нь Төрийн өмч, Төрийн нийтийн өмч гэсэн хоёр ойлголтод оршиж байна. Төрийн нийтийн өмчийн тухайд Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай Монгол**

Улсын хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1-д зааснаар “Үндсэн хууль, бусад хуулиар нийтийн зориулалтаар ашиглахаар бүх ард түмний өмч болгон заасан зүйлсийг төрийн нийтийн зориулалттай өмч гэнэ.” хэмээн тодорхойлоод иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, газрын хэвлий, түүний баялаг, ус, түүний доторх баялаг, ой, түүний дагалдах баялаг, ургамал, ан амьтны нөөц, түүх, соёлын үнэт цогцолбор, хөшөө дурсгал, археологийн болон палентологийн олдвор, хуулиар нийтийн зориулалтаар ашиглахаар тогтоосон бусад эд хөрөнгийг багтаасан байдаг. Мөн Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай Монгол Улсын хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.3-т “Төрийн нийтийн зориулалттай өмчийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхийг Улсын Их Хурал хэрэгжүүлэх ба үүнтэй холбогдон үүсэх харилцаанд энэ хууль үйлчлэхгүй.” гэж тусгаснаас дүгнэхэд төрийн нийтийн өмчийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрх нь хэдий Улсын Их Хуралд байгаа ч иргэдийнхээ саналаар шийддэг байх тогтолцоо үүссэн гэж ойлгогдож байна.

Төрийн өөрийн өмчид “Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай Монгол Улсын хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт зааснаас бусад төр эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулж болох эд хөрөнгө хамаарна.” гэж тусгасан байна. Өөрөөр хэлбэл төрийн нийтийн зориулалттай өмчөөс бусад төрийн өмч гэсэн утга. Хэрэв Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтөөр “Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн нийтийн өмч мөн” хэмээн тусгагдаагүй бол эдгээр зүйлсийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах бүх эрх нь иргэдийн ямар ч саналгүйгээр Улсын Их Хурлын мэдэлд байх байсан дүр зураг харагдаж байна.

Үндсэн хуульд оруулсан энэ өөрчлөлтийн хүрээнд газар, газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц зэргийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулахтай холбоотой шийдвэрүүдэд Монгол Улсын иргэн бүр буцалж буй амьдралынхаа халуун цэг дээрээс бодит байдлаас урган гарсан санал, санаачилгаар гар, бие оролцох эрх нээгджээ. Энэ боломж нь Ардчилалтай улсын эрх чөлөөт хүн гэдгээ мэдэрч буй томоохон илрэлүүдийн нэг юм. Харин ард түмэнд нэг үүрэг үлдээд байна. 2020 оны 05 дугаар сарын 25-ны өдрийн 12 цагаас хойш мөрдөгдөж эхлэх Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцүүлэн гаргах эрх зүйн эх сурвалжуудыг бодит байдлаас урган гарсан маш сайн зохицуулалт бүхий зүйл, заалтуудаас бүрдүүлэхийн тулд иргэний идэвхи гаргаж, өөрсдийн үнэт саналаа идэвхийлэн өгөх үүрэг л үлдлээ.

Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтүүд нь Төрийн түшээд төдийгүй ард түмний дуу хоолойг өөртөө ихээхэн шингээсэн тул Ардчилсан зарчимаа улам төгөлдөржүүлсэн, иргэн, ард түмэн төвтэй Монгол Улсын хөгжил, дэвшилд асар үнэтэй түшиг, тулгуур болохуйц эх хуулийн амин сүнс байж чадна хэмээн найдаж, итгэж байна. Ард түмний хүсэл, зоригийг илэрхийлсэн, тулгамдсан асуудал болоод байсан бас нэгэн өөрчлөлт бол **Дөрөвдүгээр бүлгийн “Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлага” Тавин долдугаар зүйлийн 57.3-т** *“Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг өөрчлөх асуудлыг эдийн засгийн бүтэц, хүн амын байршлыг харгалзан тухайн нутгийн Хурал, иргэдийн саналыг үндэслэн Улсын Их Хурал шийдвэрлэнэ.” гэж заасан байсныг “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг өөрчлөх асуудлыг эдийн засгийн бүтэц, хүн амын байршлыг харгалзан, тухайн нутгийн иргэдийн саналыг үндэслэн Засгийн газрын өргөн мэдүүлснээр Улсын Их Хурал шийдвэрлэнэ.” болгож өөрчилсөн, өөрчлөлт байлаа. Уг өөрчлөлт нь Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтөд өргөн барьсан төсөлд тусгагдсан бөгөөд агуулгын хувьд асуудлыг шийдвэрлэх эрх Улсын Их Хуралд байх бөгөөд шийдвэрлэхээс өмнөх процесст иргэдийн саналыг үндэслэн Засгийн газар асуудлыг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлжээ. Ач холбогдол нь хот байгуулах буюу Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг өөрчлөх асуудал Иргэдийн хурлын гишүүдээс хамаарахаа больсноор хойш тавигддаг, зогсонги байдалд байдаг уг ажил системийн хувьд өөрчлөгдөж, түргэвчлэх шатандаа орсноор илэрч байна зэрэг Монголын ард түмний эрх чөлөөний амьсгалын замын саад, бартааг нэг нэгээр нь түүж, улам чөлөөтэй болгосон олон зүйл заалт уг хуулинд оршиж буй.*

Хүн эс, эд, эрхтэнээс бүрддэг. Хүний бүх эрхтэн эрүүл ажиллаж байна хэмээн сая хүн эрүүл саруул, амар амгалан оршино. Үндсэн хуулийг Хүн хэмээгээд бүх зүйл, заалт нь тэгш мөрдөгдөж, бусад хууль тогтоомжиндоо эх болж хэмээн сая Үндсэн хууль эрүүл саруул, амар амгалан оршино. Он, цаг улиран өнгөрөх Байгалийн хуулинд хүмүүн гэх амьтан хүссэн ч, эс хүссэн ч захирагдан нэгэн зууны нарыг үзлээ ч хоёр дахь зууны наранг төгсгөх чадалгүй. Монгол Улсын Үндсэн хууль бол мөнх орших Монгол Хүн. Энэ Монгол хүмүүн бол мөнхийн наранг үзэх хувьтай. Байгаль, техник, нийгмийн шинжлэх ухаан хөгжиж, хувьсан өөрчлөгдөхийн хэрээр

хууль даган өөрчлөгдөн, шинэчлэгдэж байдаг бичигдээгүй үнэн бий. Үнэнээс хэн ч хазайж үл чадна. Эцсийн зогсоолд үнэн л ганцаараа оршино.

RESEARCH LINKING PRACTICE

